

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Teologická fakulta
Katedra teologických věd

Bakalářská práce

Význam pohřebních rituálů v sekularizované společnosti

Vedoucí práce: ThLic. Michaela Vlčková, Th.D.

Autor práce: Stanislav Macháček, DiS.

Studijní obor: SČHP

Ročník: třetí

2016

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracoval samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., v platném znění, souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích, dne 21.3.2016

.....

Děkuji vedoucí mé bakalářské práce ThLic. Michaele Vlčkové, Th.D., za cenné rady, připomínky a metodické vedení práce.

Obsah

ÚVOD.....	6
1 Vymezení základních pojmů	9
1.1 Pojem mýtus a rituál	9
1.2 Pohřební rituál.....	11
2 Historie pohřbívání a pohřebních rituálů	14
2.1 Historie pohřbívání na našem území	14
2.2 Podoba pohřebních rituálů v české lidové tradici.....	16
3 Zvláštnosti ve způsobu pohřbívání v minulosti.....	19
3.1 Obavy před zdánlivou smrtí.....	19
3.2 Zvláštnosti podle věku	19
3.3 Nečistí zemřelí	20
3.4 Podezřelí z vampyrismu.....	21
3.5 Epidemie	21
4 Typy pohřebních obřadů v současnosti	22
4.1 Katolické církevní pohřební obřady	22
4.2 Sekulární pohřební obřad.....	24
4.3 Pohřbení bez obřadu	24
4.4 Zastoupení jednotlivých typů pohřebních obřadů	25
5 Způsoby pohřbívání.....	27
5.1. Inhumace.....	27
5.2 Kremace	28
6 Proměny sekulárních pohřebních obřadů ve 20. století.....	30
6.1 První vývojové období sekulárních obřadů	30
6.2 Druhé vývojové období sekulárních obřadů.....	30
6.3 Třetí vývojové období sekulárních obřadů	31
7 Pohřební rituály vybraných etnických menšin v České republice	33
7.1 Pohřební rituály Romů.....	33
7.2 Pohřební rituály Vietnamců	34

8 Rituály a památka zesnulých	35
8.1 Pomníčky obětem dopravních nehod.....	35
8.2 Návštěvy hřbitovů.....	35
8.3 Památka zesnulých.....	36
8.4 Día de los Muertos	37
8.5 Zapalme svíčku	38
9 Význam pohřebních rituálů v sekularizované společnosti.....	39
9.1 Biologická funkce pohřebního obřadu.....	39
9.2 Sociální funkce pohřebního obřadu	40
9.3 Psychologická funkce pohřebního obřadu	41
9.4 Kulturní aspekty pohřebního obřadu	42
ZÁVĚR	43
SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ.....	46
ABSTRAKT	50

ÚVOD

Motto: „Smrt byla s námi vždycky, pouze stáří je jev nový.“¹

Člověk ve svém životě postupně prochází několika životními etapami, tou poslední a neodvratitelnou je stáří a umírání. Na rozdíl od většiny ostatních živočichů si uvědomuje konečnost svého života, a právě proto se smrti bojí. Strach ze smrti a umírání se v průběhu dějin výrazně neměnil, mění se však způsob, jakým se člověk se smrtí vypořádává. Smrt změnila svou tvář, dnes ji podstatně více spojujeme se stářím, než tomu bylo v minulosti. Tento fenomén ovlivňuje naše vnímání a postoj ke smrti. Snažíme se ji vytěsnit z běžného života, myslíme si, že se nás týká až v pokročilém věku, současně s tím se mění i rituály, které se ke smrti vztahují. Lidé ztrácí potřebu loučit se svými blízkými.² Svůj podíl na tom má v naší kultuře především současný konzumní životní styl, sekularizace společnosti a v neposlední řadě i komunistické období.

Smrt je považována za jednu z mála jistot a některými dokonce za jedinou spravedlnost, kterou v životě máme. Osobní zkušenost s ní má převážná většina z nás. V průběhu svého života postupně přicházíme o prarodiče, rodiče, partnery, sourozence, přátele a známé. Jejich ztráta nám působí bolest, zůstává po nich prázdné místo v duši a pocit osamělosti. Někdy nám zůstanou alespoň vzpomínky na hezky prožité společné chvíle s blízkou osobou, jindy pouze hořkost a pocit beznaděje, a to zvláště tehdy, když se nám nepodařilo se zesnulým urovnat vzájemné vztahy či jsme prostě jenom nestihli říci „mám tě rád“. Pohřební rituál nám dává prostor uvědomit si nastalou životní změnu, přijmout nový status a vyrovnat se se ztrátou. Zjistit, proč rituály spojené se smrtí přestává současná společnost považovat za důležité, proč stále více lidí necítí potřebu loučení se svými blízkými, bylo mojí osobní i odbornou motivací pro volbu tohoto tématu a zpracování bakalářské práce.

Cílem mé práce je srovnat význam pohřebních rituálů pro archaického člověka, pro člověka žijícího v tradiční kultuře a v současné době, utřídit jednotlivé vlivy, které ovlivňovaly postoje k pohřebním rituálům, a to se zaměřením na naše území. Pozornost budu rovněž věnovat proměnám rituálů od 19. století, přechodu od tradiční k moderní

¹ ALAN, J. *Etapy života očima sociologie*. Praha: Panorama, 1989. ISBN 80-7038-044-6, s. 392.

² Viz. kapitola č. 9 této práce.

a postmoderní společnosti, od pohřbívání do země ke kremaci, od náboženských pohřbů k sekulárním až po pohřbívání bez obřadu. Pro srovnání pohřebních rituálů v různých obdobích využiji popisné a srovnávací metody.

V úvodní kapitole vymezím základní pojmy – rituál a pohřební rituál, jejichž terminologické vymezení je nezbytné vzhledem k tématu práce. Nabídnou zde i srovnání toho, jak pojem rituál vnímají přední odborníci z oborů psychologie, religionistiky a teologie – Pavel Hartl, Oldřich Matoušek, Helena Pavlincová a Douglas J. Davies. Při vymezení pojmu pohřební rituál budu vycházet především z poznatků Arnolda van Gennepa, konkrétně z jeho monografie *Přechodové rituály: Systematické studium rituálů*, a z myšlenek Josefa Alana, obsažených v knize *Etapy života očima sociologie*.

Jelikož si moje práce klade za cíl porovnat význam pohřebních rituálů v dějinném kontextu, druhá kapitola je věnována historii pohřbívání a pohřebních rituálů. Svou pozornost soustředím především na naše území. K porovnání především využiji knih Michala Lutovského *Hroby předků*, Magdaleny Beranové *Slované*, Josefa Ungera *Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy* a Michaely Králíkové *Pohřební ritus 16. – 18. století na území střední Evropy*. Postupovat budu chronologicky od 6. století n. l., kdy dochází k pronikání západoslovanského obyvatelstva na naše území, až po současnost. Samostatnou podkapitolu věnuji podobě pohřebních rituálů v české lidové tradici vystihující rozmanitost tehdejších rituálů vztahujících se k umírání. Ucelený přehled v tomto ohledu nabízí monografie Alexandry Navrátilové *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Ze závěrů této autorky budu rovněž vycházet i v třetí kapitole zabývající se zvláštnostmi ve způsobech pohřbívání v minulosti.

Ve čtvrté kapitole se budu zabývat typy současných pohřebních obřadů. Jelikož je počet registrovaných církví v České republice značný a není účelem této práce porovnávat dílčí odlišnosti v pohřebních obřadech dle církevní příslušnosti, omezím se v případě církevních pohřebních obřadů pouze na obřady římskokatolické, které jsou početně nejvíce zastoupené. Východiska naleznou v knihách Olgy Nešporové *O smrti a pohřbívání* a Naděždy Špatenkové *O posledních věcech člověka: Vybrané kapitoly z thanalogie*.

Pátá kapitola se zabývá dvěma základními způsoby pohřbívání, inhumací a kremací.

V šesté kapitole popíši tři základní vývojová období sekulárních obřadů ve 20. století. Postupovat budu chronologicky, vymezím hlavní politické a společenské okolnosti, které měly vliv na proměnu pohřebních obřadů v naší kultuře. Oporou mi budou především příspěvky Olgy Nešporové *Smrt, umírání a pohřební rituály v české společnosti ve 20. století* a *Obřady loučení se zesnulými* uveřejněné v časopisech *Soudobé dějiny* a *Sociální studia*.

V sedmé kapitole přiblížím rituály vybraných etnických menšin v České republice, konkrétně pohřební rituály Romů jakožto dlouhodobě usazené menšiny a pohřební rituály Vietnamců představující novodobou etnickou menšinu. Zde se bude mé zkoumání opírat o knihu Davida Stejskala, Jaroslava Šejvla a kol. *Pohřbívání a hřbitovy*. K pohřebním rituálům Vietnamců v České republice není dostatek odborné literatury, využiji proto webových zdrojů.

Osmou kapitolu věnuji rituálům a památce zesnulých. V jednotlivých podkapitolách se budu zabývat poměrně novým fenoménem, a to výstavbou pomníčků obětem dopravních nehod, návštěvám hřbitovů a svátkům věnovaným zesnulým. Zde využiji článku Olgy Nešporové *Veřejná připomínka smrti – pomníčky u silnic obětem dopravních nehod* uveřejněného v Sociologickém časopisu a knihy Naděždy Špatenkové *Poradenství pro pozůstalé*.

Práci zakončím kapitolou shrnující poznatky ohledně významu pohřebních rituálů v sekularizované společnosti.

1 Vymezení základních pojmů

1.1 Pojem mýtus a rituál

Než vymezím pojem rituál, který je ústředním tématem této práce, považuji za nezbytné nejprve ozřejmit pojem mýtus, s nímž rituál úzce souvisí. Mýtem můžeme rozumět vyprávění, které archaickému člověku odpovídalo na základní existenciální otázky, např. proč musí umírat, co bude po smrti apod. Jejich mýtická forma měla podobu převážně narativního vyprávění. Tyto příběhy poskytovaly danému společenství pevnou soudržnost a orientaci, proto jejich obsah nesměl být pozměňován. Archaický člověk věřil v existenci neviditelných sil, které však nedokázal ovlivňovat. Prostřednictvím mýtů byla člověku sdělována vůle předků a bohů.³

Na rozdíl od filozofie, která pracuje s abstraktními pojmy, je mýtus vždy konkrétní a tvoří jej smysly vnímatelné vyprávění, obřady, slavnosti a symboly. Lidé vnímají mýty jako projev vnitřního smyslu světa a lidského života.⁴

Mýty po staletí předávaly z generace na generaci tradice daného společenství a jejich obsah býval ztotožněn s tzv. absolutní pravdou. Archaický člověk chápal pravdu jako zjevení přístupné všem naslouchajícím členům společenství. Pravda ve formě mýtu byla podpořena autoritou božstva. Mýtus byl tedy logickým nástrojem k vyřešení protikladů lidské existence.⁵ Budil vysvětluje spojitost mýtu a rituálu odkazem na rumunského religionistu Mircea Eliadeho, který „*pojímá mýtus jako naraci o počátku historie lidstva, který musí být společenstvím neustále opakován. Toto opakování, spočívající v imitaci, předvedení děje mýtu příslušníky společenství, se nazývá rituál.*“⁶

Rituály tudíž můžeme chápat jako normovaná jednání a postupy, které mají určitý význam a účel. Lidé vykonávali rituály od nejstarších dob a ty určovaly strukturu

³ Srov. MARXOVÁ, H. *Svět mýtů: mýty všech dob a národů*. Praha: Volvox Globator, 2002. ISBN 80-7207-461-X, s. 508–513.

⁴ Srov. WATTS, W. A. *Mýtus a rituál v křesťanství*. Praha: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1995. ISBN 80-85880-09-1, s. 14.

⁵ Srov. BUDIL, I. *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Praha: Triton, 1992. ISBN 80-900904-5-1, s. 122–123.

⁶ BUDIL, I. *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*, s. 125.

jejich života. Lidé věřili, že díky rituálům budou moci ovlivňovat působení neviditelných sil.⁷

S mýty, jak jsem již uvedl, úzce souvisí rituály. Dodnes odborníci vedou spory o tom, zda historicky rituály vznikly jako důsledek mýtů nebo je předcházely. Budil chápe rituál jako „časové zpřítomnění mýtické, archetypální události“, přičemž svůj význam a odlišnost od ostatních lidských činností získává opakováním původní činnosti bohů.⁸

Význam rituálů spočívá i ve stmelování celých skupin tím, že pro ně vytváří společné duševní rozpoložení, kdy stejné obsahy mohou být sdíleny všemi zúčastněnými. Jejich význam spočívá i v sociální kontrole, neboť člověk se může oprostít od určitých rituálů za předpokladu, že se poddá rituálům jiným. Absolutním oprostěním od účasti na rituálech by byl člověk odsouzen k sociální izolaci.⁹

Rituály můžeme vnímat jako veřejné události svázané pravidly, které určitým způsobem tematizují vztah mezi pozemským a duchovním světem. „*Rituály většinou souvisejí s existenciálními otázkami, dramatizují je a vyjadřují – i když to neznamena, že je řeší.*“¹⁰

Archaický člověk nahlížel na sebe jako na výsledek mytických dějin, které se udály „na počátku času“. Důležitým faktem však zůstává, že se nespokojil pouze s napodobováním několika rituálů, ty doznávaly v průběhu dějin mnohých inovací, pronikaly do nich cizí kulturní prvky a tím byla utvářena historie daného společenství.¹¹

V tradičních společnostech byly všechny inovace chápány jako „zjevení“ mající nadlidský původ, mýty se považovaly za skutečnosti s magickou a náboženskou mocí, proto bylo důležité si je osvojit.¹²

Naproti tomu v moderních a postmoderních společnostech se mohou rituály opírat o jiné hodnoty, které jim dodávají význam. Neoddělitelnou součástí rituálů jsou

⁷ Srov. MARXOVÁ, H. *Svět mýtů*, s. 516–517.

⁸ BUDIL, I. *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*, s. 126.

⁹ Srov. KELLER, J. *Úvod do sociologie*. 4. vyd. Praha: Slon, 1997. ISBN 80-85850-25-7, s. 186–187.

¹⁰ ERIKSEN, T. H. *Sociální a kulturní antropologie*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-465-6, s. 263.

¹¹ Srov. ELIADE, M. *Iniciace, rituály, tajné společnosti: Mystická zrození*. Brno: Computer Press, 2004. ISBN 80-722-6901-1, s. 5–6.

¹² Tamtéž, s. 6.

symboly, které musí být srozumitelné, v opačném případě by pozbýval smysl jejich užívání.¹³

Podle Pavla Hartla se za slovem rituál skrývá „*tradicí stanovené opakování bohoslužebných nebo magických úkonů; u zvířat vrozené chování, které musí proběhnout v přesném sledu*“.¹⁴

Oldřich Matoušek definuje rituál jako „*kolektivní obřad, jehož prostřednictvím lidé původně komunikovali se zásvětními silami a zajišťovali si jejich přízeň*“. V dnešní době rituály např. pomáhají ke zpracování náročných životních situací.¹⁵

Helena Pavlincová vysvětluje rituál jako „*standardizovaný soubor úkonů vymezující kolektivní i individuální náboženské chování*“.¹⁶

Douglas J. Davies říká, že „*rituál, jakožto sdílená forma vzorového jednání, se soustředí na významné společenské hodnoty a umožňuje vyjádřit, jak určitý národ vnímá svět a sebe sama*“.¹⁷

Shrneme-li na základě výše uvedeného hlavní charakteristiky rituálu, můžeme zjednodušeně říci, že rituál je standardizovaný, většinou kolektivně sdílený soubor přesně dodržovaných opakujících se úkonů vycházející z tradicí daných hodnot, sloužící k upevnění vztahů, ke zpracování náročných životních situací a završující změnu sociálního statusu jedince.

1.2 Pohřební rituál

Pohřební rituály jsou charakteristické svou komplikovaností a různorodostí. Liší se podle národnosti, pohlaví, věku, společenského postavení jedince atd. Zároveň si musíme uvědomit, že v jednom národu může existovat několik protichůdných pojetí záhrobí, které se v rituálech odráží. Komplikovanost také spočívá v tom, že člověk je stvořením sestávajícím z více složek – duševní a fyzické, jejichž osud není po smrti stejný. Systematicky se pohřebním rituálům věnoval Arnold van Gennep, který je

¹³ Srov. NEŠPOROVÁ, O. *O smrti a pohřbívání*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013. ISBN 978-80-7325-320-2, s. 102–108.

¹⁴ HARTL, P. *Stručný psychologický slovník*. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-803-1, s. 229.

¹⁵ MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*. 2. vyd. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-368-0, s. 175.

¹⁶ PAVLINCOVÁ, H. et al. *Slovník judaismus, křesťanství, islám*. Praha: Mladá fronta, 1994. ISBN 80-204-0440-6, s. 223.

¹⁷ DAVIES, D. J. *Stručné dějiny smrti*. Praha: Volvox Globator, 2007. ISBN 978-80-7207-628-4, s. 55.

zařadil do kategorie tzv. přechodových rituálů, symbolizujících přechod člověka z jedné životní etapy do druhé podobně jako narození, sňatek, početí, smrt. Každá z uvedených etap může být provázena obřadem s cílem umožnit člověku výše uvedený přechod. Kategorie přechodových rituálů se dále člení na rituály odluky, pomezí rituály a slučovací či přijímací rituály. V pohřebních obřadech jsou zastoupeny všechny tři podkategorie, přičemž právě přijímací rituály, kterými se mrtvý přijímá do světa zemřelých, bývají v archaických společnostech nejpracovanější a přičítá se jim také největší význam. Mezi odlučovací rituály patří v naší lidové kultuře vynášení těla zesnulého z domu, očistné úkony atd. Pomezí rituály spočívají např. v ponechání těla zemřelého, zanechání rakve ve smuteční místnosti, v bdění či strážu u mrtvého. K přijímacím rituálům řadíme pohřební hostiny po pohřbu a při vzpomínkové slavnosti.¹⁸

Každá kultura má odlišné pohřební rituály, které přeživším pomáhají vyrovnat se se ztrátou milovaného člověka, pro zemřelé potom symbolizují a stvrzují jejich důstojnost, která smrtí nekončí.¹⁹

Účelem pohřebních rituálů je usnadnění přechodu zemřelého, jeho začlenění do řádu onoho světa a současně očištění pozůstalých od kontaktu s nečistými silami smrti.²⁰

Křesťanské učení o posledních věcech člověka a světa však bylo otřeseno filozofickou a psychologickou kritikou 19. a 20. století. Dosavadní obraz „onoho světa“ odmítala tato kritika jako iluzi, plod lidského strachu, lacinou útěchu apod. Dalšími aspekty, které měly vliv na vnímání smrti a s tím související pohřební rituály, byly dějinné zkušenosti 20. století, během nichž lidstvo prožilo dvě světové války, mnoho lidí na vlastní kůži zažilo koncentrační tábory a posléze totalitní režim. Změny životního stylu po druhé světové válce orientovaného na konzum, rozvoj vědy a techniky, zastínily mnohé očekávání od posmrtného života.²¹

¹⁸ Srov. GENNEP, A. *Přechodové rituály: Systematické studium rituálů*. Praha: NLN, 1997. ISBN 80-7106-178-6, s. 13–19, s. 136–151.

¹⁹ Srov. KERRIGAN, M. *Historie smrti: Pohřební zvyky a smuteční obřady od starověku do současnosti*. Praha: Deus, 2008. ISBN 978-80-87087-55-8, s. 18–19.

²⁰ Srov. KELLER, J. *Nedomyšlená společnost*. 4. vyd. Brno: Doplněk, 2003. ISBN 80-7239-091-0, s. 66.

²¹ Srov. ONDRAČKA, L.; KROPÁČEK, L.; HALÍK, T. a kol. *Smrt a umírání v náboženských tradicích současnosti*. Praha: Cesta domů, 2010. ISBN 978-80-904516-3-6, s. 74–75.

Současný význam pohřebního rituálu spočívá podle Josefa Alana v tom, že poskytuje ochranu před zármutkem a zoufalstvím, jeho prostřednictvím se odvádí a tlumí reakce ohrožující organismus. Pohřebním obřadem projevujeme uznání a ocenění života zemřelého, v rámci pohřebního rituálu člověk umírá podruhé – pro ostatní, ti tak mají příležitost hodnotit život zemřelého, připomenout si jeho úspěchy a neúspěchy, mohou si ale také ujasnit své postoje, vztahy a životní perspektivy.²² „Právě v tomto smyslu je třeba chápat myšlenku, že smrtí život nekončí, neboť smrt jako ukončení individuální životní dráhy neukončuje její vazby na životní dráhy a osudy jiných lidí.“²³

²² Srov. ALAN, J. *Etapy života očima sociologie*, s. 403–404.

²³ ALAN, J. *Etapy života očima sociologie*, s. 404.

2 Historie pohřbívání a pohřebních rituálů

2.1 Historie pohřbívání na našem území

Z historického hlediska můžeme říci, že způsob zacházení s tělesnými ostatky se v průběhu dějin měnil poměrně málo. Dva základní způsoby pohřbívání – ukládání do země a kremace – zůstávají stejné od nejstarších dob do dnes. Způsob pohřbívání ovlivňovalo náboženské přesvědčení a podmínky prostředí.²⁴ K zásadním proměnám pohřebního rituálu lze zařadit přechod od spalování mrtvých na hranici, které bylo vlastní všem indoevropským národům, k pohřbívání do země. Tato změna nabývala své síly postupně od 5. – 9. století pravděpodobně pod vlivem křesťanství.²⁵

Od 6. století n. l. pronikalo na české území západoslovanské obyvatelstvo, které mrtvé spalovalo na hranici. Po spálení byly pozůstatky zemřelého zpravidla vkládány do hrncových nádob a zakopávány do země.²⁶ Ke spálenému tělu nebylo většinou nic dalšího přikládáno, výjimečně lze u ostatků mrtvých nalézt drobné ozdoby, nožičky apod. Nádoby, do kterých byl ukládán popel, nebyly zvláště přizpůsobené tomuto účelu. Jednalo se o obyčejné užitkové nádoby. Pohřebiště byla poměrně vzdálená od vesnice, situována byla mimo obdělávanou půdu, na okraji polností. Nejstarší zprávy o Slovanech z 6. století uvádí, že tehdejší pohřební zvyky zřejmě spočívaly ve zpěvu rituálních písní a v rituálních tancích. Na počest zesnulého byly pořádány hostiny, jež se konaly i ve výroční den smrti.²⁷

Od 7. století n. l. se na většině slovanského území začaly stavět mohyly. Jednalo se o vysoké násypy z hlíny zpevněné dřevěnou konstrukcí nebo kameny. V tomto období dochází ke změnám v pohřbívání. Z počátku byly mohyly žárové sloužící k ukládání popela zemřelého. Později se v mohylách pohřbívalo jak spálené tělo, tak i nespálené. Mohyly byly kruhového či mírně protáhlého tvaru různé velikosti. Vnitřek mohyly byl nejčastěji dřevěné konstrukce, případně jej tvořilo kamenné jádro.²⁸

²⁴ Srov. DAVIES, D. J. *Stručné dějiny smrti*, s. 54–55.

²⁵ Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004. ISBN 80-7021-397-3, s. 265.

²⁶ Srov. LUTOVSKÝ, M. *Hroby předků: Sonda do života a smrti dávných Slovanů*. Praha: Academia, 1996. ISBN 80-200-0567-6, s. 22–23.

²⁷ Srov. BERANOVÁ, M. *Slované*. Praha: Panorama, 1988. ISBN 80-7277-022-5, s. 248–249.

²⁸ Tamtéž, s. 250–251.

Na konci 8. století a během 9. století vedle sebe existovaly mohyly žárové i kostrové. Nespálené ostatky se pohřbívaly do jam pod mohylami, příp. na úroveň půdy nebo přímo do tělesa mohyly. Mohyly často sloužily k pohřbení více jedinců.²⁹ V 9. století již v Čechách převládá kostrový pohřební ritus, ve výbavě hrobů se projevuje sociální diferenciaci. V důsledku pronikání křesťanství dochází k přesunu pohřebišť do sídlištních areálů ke kostelům.³⁰ Pohanská pohřebišť nahrazovaly hřbitovy umístované okolo farních kostelů, které byly obehnány zdí sloužící jako ochrana před vnějším světem a zároveň symbolizující mezní lidský úděl.³¹

V průběhu 11. a 12. století dochází k podstatným změnám pohřebního ritu. Charakteristická je unifikace pohřebního ritu, minimum milodarů a zakládání kostelních hřbitovů. Na některých pohřebišťích jsou hroby zakrývány velkými náhrobními kameny. V Čechách vedle kostelních hřbitovů existovala ještě řadová pohřebišť. Na venkově však přežívaly některé pohanské tradice. Nařízením knížete Břetislava II. byly zakázány pohřby v lesích a na polích.³²

Od 13. století se pohřbívalo zásadně na vymezených prostorech u farních kostelů. Tehdejší hřbitovy se od dnešních lišily. Jejich plocha byla porostlá trávou, hroby byly anonymní, orientované podle osy kostela ve směru západ – východ.³³

V 16. století se hroby označovaly kamennými náhrobky, na nichž byly uvedeny data narození a úmrtí nebožtíka, jeho tituly či zásluhy. Bohatí měšťané si nechávali budovat okázalé hrobky.³⁴

V 17. až 18. století se v pohřbech prolínaly sociální, náboženské a společenské roviny. Typickou výbavou hrobů byly jednak předměty s křesťanskými motivy jako kříže, růžence, ale i mince a předměty osobní potřeby.³⁵ Hroby byly označovány

²⁹ Srov. BERANOVÁ, M. *Slované*, s. 252.

³⁰ Srov. UNGER, J. *Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy*. Brno: Nauma, 2006. ISBN 80-86258-59-9, s. 52.

³¹ Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 265–267.

³² Srov. UNGER, J. *Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy*, s. 54–55.

³³ Tamtéž, s. 59–60.

³⁴ Srov. KRÁLÍKOVÁ, M. *Pohřební ritus 16. – 18. století na území střední Evropy*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2007. ISBN 978-80-7204-566-2, s. 76–91.

³⁵ Srov. UNGER, J. *Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy*, s. 64–66.

kamennými nebo dřevěnými kříži s vyrývanými epitafy. Přibližně od poloviny 18. století se dřevěné kříže začaly nahrazovat kříži kovanými a litinovými.³⁶

V 19. a 20. století bývaly hroby opatřeny náhrobky reprezentujícími rodinu zemřelého, vlastní hřbitovy byly parkově upraveny za účelem možnosti společenského setkávání a melancholického vzpomínání. Správa hřbitovů postupně přechází pod městské magistráty. Do hrobů se v 19. století často vkládaly osobní předměty zemřelého, k nimž měl zvláštní vztah, např. brýle, dýmka nebo i alkohol. Od počátku 20. století dochází k prosazování kremace, čímž je ovlivněn dosavadní pohřební ritus.³⁷

Současné náhrobky jsou typické ustupující křesťanskou symbolikou. Mizí tradiční označení hrobu křížem, případně je kříž použit pouze jako znak označující datum smrti zesnulého. Na většině hřbitovů jsou však ještě dnes patrné prvky křesťanství. Součástí hřbitova bývá velký kříž, kaple či alespoň starší náhrobky s křesťanskou symbolikou. Novým částem hřbitovů často již křesťanská symbolika chybí. Na náhrobcích nebývají uvedena jména všech pohřbených, pouze jméno rodiny, případně rodin. Rovněž tak rozptylové loučky bývají upraveny neutrálním způsobem bez náboženských symbolů.³⁸

2.2 Podoba pohřebních rituálů v české lidové tradici

Pohřební rituály v české lidové tradici tvoří součást historie pohřbívání, jsou charakteristické svou různorodostí a lokálními odlišnostmi, jejich základní specifické rysy proto uvádím v samostatné podkapitole.

V lidové tradici byla základem víra v posmrtný život a obava z možného návratu duše zemřelého. V místnosti nebožtíkova skonu se proto otevírala okna, aby mohla duše opustit tento svět, rovněž bylo nutné dbát na to, aby na hrncích nezůstaly pokličky, v nichž by se mohla schovat. Dalším z úkonů bylo zatlačení očí, neboť otevřené oči mrtvého znamenaly zlý pohled, který mohl uškodit. Následně bylo provedeno omytí nebožtíkova těla a jeho příprava do rakve. Omývání prováděla většinou některá žena z rodiny, případně najatá osoba. Voda se po umytí vylévala na místa, kde nikdo

³⁶ Srov. KRÁLÍKOVÁ, M. *Pohřební ritus 16. – 18. století na území střední Evropy*, s. 77.

³⁷ Srov. UNGER, J. *Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy*, s. 67.

³⁸ Srov. NEŠPOROVÁ, O. *O smrti a pohřbívání*, s. 237–238.

nechodil a nic nerostlo, obvykle k plotu nebo pod okap. Nádoba použitá na vodu k omývání mrtvého se rozbíjela. Po omytí byl nebožtík oblečen do svátečních šatů a uložen do rakve, do rukou složených na prsou mu byl vložen svatý obrázek. Dlouho se věřilo, že od chvíle skonu až do pohřbu byli nebožtík i pozůstalí vystaveni působení nečistých sil a zlých démonů. Nebožtík se proto nemohl nechat o samotě a i přes noc se hlídal. Proti zlým silám působily modlitby a hromniční svíce hořící u hlavy zemřelého. Uložení do rakve, vybavením nebožtíka vším potřebným pro onen svět a modlitbami byla zakončena etapa mezi úmrtím a pohřbem určená pro rozloučení se zemřelým a jeho předání zemi.³⁹

Pohřební rituál v 19. století začínal obřadním opuštěním nebožtíka domu, které spočívalo ve vystavení otevřené rakve s nebožtíkem buď v síni, nebo komoře, aby se s ním mohli ostatní rozloučit. Před tím, než rakev s nebožtíkem opustila dům, bylo přitlučeno její víko. Tento úkon většinou prováděl kněz, který zároveň vykropil rakev, nebo někdo z rodiny, příp. i cizí člověk. Z obavy, aby se zemřelý nevrátil, nesměl být z domu vynesena hlavními dveřmi. Vynášení bylo prováděno oknem nebo otvorem, který byl poté zazděn. Rakev byla vynášena nohama napřed, a to z důvodu, aby se nebožtík nevracel a nemohl najít cestu domů. Po vynesení nebožtíka, případně po návratu z pohřbu se prováděla očista domu spojovaná s představou nečisté moci zemřelého. Očista spočívala ve vykrápění všech koutů svěcenou vodou, vykuřování světnice jalovcem nebo kadidlem, omýváním nábytku...⁴⁰

Po opuštění domu následoval doprovod zemřelého na jeho poslední cestě. Pohřební průvod měl své charakteristické uspořádání. Vpředu kráčel ministrant s křížem, za ním šly děti, symbolizující nevinnost a naději, za nimi muži a hudba. Za hudbou kráčel kněz, nosiči rakve, rodina, příbuzní a ženy. Průvod uzavírali ostatní hosté. Účastníci pohřebního průvodu byli oděni do smutečního oděvu, který byl původně bílý. Až v 19. století se jako symbol smutku začala šířit černá barva. Lidé věřili ve smrtící sílu pohřebního průvodu, proto například nesměl jít průvod přes pole, aby nebylo zasaženo ničivou silou zemřelého. Také samotné setkání s průvodem bylo

³⁹ Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 207–224.

⁴⁰ Tamtéž, s. 225–229.

zvěstováním neštěstí a smrti. Doprovod zemřelého na jeho poslední cestě symbolizoval úctu, sounáležitost i podporu pozůstalým.⁴¹

Po mši následovala cesta na hřbitov a uložení do hrobu. Ukládání do hrobu bylo provázeno nářkem, zvykem rovněž bývalo vhodit do hrobu hrst hlíny, což se vysvětlovalo tím, že hlína, kterou vhodí nejlepší přátelé zemřelého, jej nebude tolik tížit, jako hlína házená hrobníkem. Po uložení do hrobu byl pohřební obřad zakončován smuteční hostinou.⁴²

Účelem smuteční hostiny bylo především uctění památky zemřelého. Hostina se uskutečňovala v domě nebožtíka a účastnili se jí nejbližší příbuzní, sousedé a známí. Nabízené pohoštění se lišilo podle sociálního statusu zemřelého.⁴³

K pohřebním rituálům v lidové tradici se úzce váží také lidové pověry. Jejich základem bylo přesvědčení tehdejšího člověka, že mrtvý odchází do jiného světa, který je světu živých nepřátelský. Dodržováním pověr se mělo mrtvému zabránit v jeho návratu, např. po úmrtí se měly mrtvému ihned zatlačit oči a otevřít okna z důvodu, aby mrtvý nevolal nikoho za sebou. S mrtvým se mělo také rozmlouvat jako s živým, což pomáhalo např. při jeho oblékání do rakev. Pokud bylo tělo nebožtíka ztuhlé tak, že jej nebylo možné obléct, mělo pomoci, když se nebožtík oslovil křestním jménem spolu s povelom „povol“. Tělo pak mělo ihned „zvláčnět“. Židle, na kterých byla položena rakev, se měly obrátit, aby se vzdálil smutek z domu a nebožtík nemohl nalézt cestu zpět. Zemřel-li člověk v posteli, měla se nechat tři dny rozestlaná, v opačném případě by se nebožtík vracel zpět domů. Plakalo-li se nad nebožtíkem, nesměly na něho ukápnout slzy, protože by ho tlačily.⁴⁴

⁴¹ Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 229–234.

⁴² Tamtéž, s. 238–239.

⁴³ Tamtéž, s. 240.

⁴⁴ Srov. NAHODIL, O.; ROBEK, A. *České lidové pověry*. Praha: Orbis, 1959. ISBN neuvedeno, s. 108–109.

3 Zvláštnosti ve způsobu pohřbívání v minulosti

3.1 Obavy před zdánlivou smrtí

Obavy z předčasného pohřbu vedly k tomu, že od 60. let 17. století bývaly v posledních vůlich stanovovány opatření mající za úkol vyloučit případnou zdánlivou smrt. Nejčastěji se jednalo o stanovení určité lhůty před pohřbením, obvyklých bylo čtyřiaadvacet nebo osmačtyřicet hodin. Jedním z dalších opatření byla skarifikace, tj. naříznutí kůže zemřelého.⁴⁵ V českém prostředí bylo zákonem stanoveno povinné ohledání mrtvol, lhůta mezi úmrtím a pohřbem byla čtyřiaadvacetihodinová a současně se na hřbitovech začaly zřizovat umrlčí komory.⁴⁶

3.2 Zvláštnosti podle věku

Dětské pohřby – Pohřbívání dětí se v průběhu dějin lišilo. Ve středověku a raném novověku nebylo dítě považováno za plnohodnotného člena společnosti a podle toho vypadal i dětský pohřeb. Zvláštností, která se praktikovala do středověku, místy i déle, bylo ukládání novorozenců v hliněných nádobách poblíž sakrální stavby nebo pod jejím okapem, neboť podle tradice byly děti takto pochované pod božskou ochranou a dešťová voda pravděpodobně měla smývat jejich hříchy. Pohřbívání nepokřtěných dětí pod okap se praktikovalo na Šumavě ještě na konci 19. století. Pohřby malých dětí bývaly většinou skromné, na hřbitovech byla pro ně vyčleněna stranou ležící místa. Do rakve se dětem dávaly hračky, květiny a svaté obrázky.⁴⁷

Pohřby svobodných mladých lidí – Charakteristickým rysem v případě pohřbu mladého svobodného člověka bylo použití pohřebních a zároveň svatebních symbolů a znaků. Zemřel-li takový člověk, vystrojovala se mu tzv. posmrtná svatba symbolizující jeho nenaplněný a předčasně ukončený život. Zemřelí byli oblékáni do svatebních šatů. Pokud zemřel mládenec, chodila na pohřeb děvčata oděná do bílých šatů jako družičky. Věk těchto dívek přibližně korespondoval s věkem zemřelého. Dívka, která byla oblečena v černých šatech, nesla svíci na znamení přerušného života a symbolizovala mládenčovu nevěstu. V případě úmrtí mladé dívky ozdobili její hlavu

⁴⁵ Srov. ARIÉS, P. *Dějiny smrti II*. Praha: Argo, 2000. ISBN 80-7203-293-3, s. 129–130.

⁴⁶ Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 204.

⁴⁷ Tamtéž, s. 244–245.

čelenkou pro svobodné dívky. Po pohřbu byla pořádána hostina pro pozůstalé nazývaná jako věneček, svatba či veselka.⁴⁸

3.3 Nečistí zemřelí

Sebevrazi byli v minulosti považováni za jedny z nejposkvrněnějších osob. Pokud si člověk sám svévolně sáhl na život, byl pohřben za hřbitovem, v poli nebo křižovatce u cesty. Sáhl-li si ale na život např. v důsledku šílenství, náležela mu „tichá“ forma nepočetného pohřbu. V takovém případě směl být pohřben na hřbitově, avšak bez jakéhokoliv obřadu a bez kněze.⁴⁹

Vycházelo se z předpokladu, že život dal člověku Bůh a pouze ten jej také může ze života odvolat. Sebevražda byla těžkým hříchem, který člověka zbavoval možnosti spásy. Nesměl být proto pohřben v posvěcené půdě, tato tradice přetrvávala až do nařízení Josefa II., který přikázal pohřbívání sebevrahů na hřbitovech. Zde bylo pro sebevrahy vyhrazeno místo, nejčastěji při hřbitovní zdi. Dokud byla sebevražda považována za těžký delikt a na těle sebevraha byly posmrtně vykonávány tresty, nebyli sebevrazi pohřbíváni rituálně. Jejich těla byla pouze zahrabána, spálena u šibenice nebo pohřbena za hřbitovní zdi.⁵⁰

Za nečisté zemřelé byly považovány i potracené, mrtvě narozené či nepokřtěné děti. Pro ně se nesmělo naříkat, bývaly pohřbívány téměř anonymně na odlehlých částech hřbitova.⁵¹ Ještě v padesátých letech 20. století se stávalo, že se nepokřtěné děti nedávaly ani do rakviček, pouze byly zabaleny do plínky nebo papíru a vloženy do krabice. Hrobník je bez jakýchkoliv obřadů zakopal na místo vyhrazené nepokřtěným dětem. Děti z vyšších společenských vrstev byly pohřbívány společně s dospělými do krypt pod kostelními dlažbami. Dětské rakvičky byly pokládány na víka rakví dospělých, přičemž se vždy nemuselo jednat o vztah rodič – dítě.⁵²

Další skupinu nečistých zemřelých tvořily těhotné ženy nebo ženy, které zemřely během porodu či po něm.

⁴⁸ Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 242–244.

⁴⁹ Srov. KRÁLÍKOVÁ, M. *Pohřební ritus 16. – 18. století na území střední Evropy*, s. 128.

⁵⁰ Srov. SOKOL, P. *Trest, strach a neúcta*. [on-line]. 2008. [cit. 2015-12-7]. Dostupné na WWW: <<http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2008/3trest-strach-a-neucta/>>.

⁵¹ Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 246–247.

⁵² Srov. KRÁLÍKOVÁ, M. *Pohřební ritus 16. – 18. století na území střední Evropy*, s. 111–114.

3.4 Podezřelí z vampyrismu

Pohřbení člověka podezřelého z vampyrismu vyžadovalo řadu speciálních úkonů, které měly zabránit jeho škodlivému působení. Srdce bylo propichováno dřevěným kulem nebo železným kolem s hrotem. Do úst se zemřelému vkládal kousek nepraného plátna, případně česnek, peníz či kámen, aby do něj mohl kousat. Mrtvý se posypával solí nebo obilovinami, což mělo zamezit jeho návratu. Paty byly propichovány kovovými jehlami nebo dřevěnými kolíky. Oproti obvyklému uložení naznak, se mrtvý ukládal břichem a tváří dolů, svazovaly se mu palce, oděv se přibíjel k rakvi a kolem celé rakve byl omotán železný řetěz. Do víka rakve se zasouval kůl, který měl mrtvému propíchnout srdce, pokud by se chtěl dostat z rakve.⁵³

3.5 Epidemie

V případě epidemií bylo nezbytné rychle pohřbít těla mrtvých. To se řešilo hromadnými hroby, které byly buď vertikální, do nichž se pohřbívalo ve vrstvách nad sebou, nebo horizontální s ukládáním těl vedle sebe. Jednotlivé hroby byly poměrně veliké, do jednoho se vešlo až kolem tisíce těl. Největší morová epidemie zasáhla Evropu v letech 1346 až 1350, v jejím důsledku zemřela třetina obyvatel. Při pohřbívání takového počtu lidí se často improvizovalo. Při nedostatečné hloubce hrobů se stávalo, že těla vyhrabali psi a ostatky roznášeli po městě. Pohřební rituály se v těchto případech zjednodušily.⁵⁴

⁵³ Srov. KRÁLÍKOVÁ, M. *Pohřební rítus 16. – 18. století na území střední Evropy*, s. 126.

⁵⁴ Srov. UNGER, J. *Pohřební rítus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy*, s. 146–147.

4 Typy pohřebních obřadů v současnosti

Níže charakterizují základní typy současných pohřebních obřadů. V případě církevních pohřebních obřadů se z důvodu velkého počtu církví, registrovaných v České republice, omezím pouze na římskokatolické pohřební obřady, které jsou početně nejvíce zastoupené.

4.1 Katolické církevní pohřební obřady

Katolické církevní obřady vychází ze dvou konceptů Nového zákona. Prvním je „zmrtvýchvstání“, jímž Ježíš svou mocí přemohl smrt, a druhým je „vzkříšení“, během něhož Bůh vyvedl ze smrti Ježíše a posadil ho po své pravici. Ježíš zaslíbil člověku, který v něj věří, že „i kdyby zemřel, nezemře na věky“. Při bohoslužbách za zemřelé křesťany nemá být kázání chvalozpěvem na zemřelého, ale spíše posílením evangelijní naděje v život věčný s Kristem v Bohu.⁵⁵

Mezi základní varianty církevního pohřebního obřadu patří inhumace a kremace, kterou povolil II. vatikánský koncil jako možný způsob církevního pohřbu. Tradiční součástí církevního pohřebního obřadu jsou modlitby za zemřelého a zádušní mše. U pohřbu do země může církevní pohřební obřad probíhat podle počtu míst, na kterých je uskutečňován, trojím způsobem. Jednou z možností je, že obřad probíhá postupně na třech místech, tj. v domě zesnulého, v kostele a na hřbitově. U druhého způsobu se obřad koná na dvou místech, a to v hřbitovní kapli a u hrobu. Ve třetím případě se obřad provádí pouze na jednom místě. První způsob je také označován jako „tradiční“, dnes se s ním ještě můžeme setkat ve venkovském prostředí. Obřad začíná v domě zemřelého, poté pokračuje v kostele a zakončuje se na hřbitově. Součástí tohoto obřadu je průvod z domu do kostela a z kostela na hřbitov. Jedná se o časově nejdelší pohřeb, proto bývá běžně redukován o obřad konaný v domě zesnulého a na hřbitově. Obřad v domě zemřelého vede kněz, který pronáší modlitby a žalmy a může pokropit tělo zemřelého svěcenou vodou. Součástí bývá zpěv a četba z Písma svatého. Pohřební obřad pokračuje v kostele pohřební mší, ta může být případně vypuštěna. Pokud se mše koná, je její součástí zpěv velikonočních a dalších písní symbolizujících naději ve zmrtvýchvstání.

⁵⁵ Srov. ONDRAČKA, L.; KROPÁČEK, L.; HALÍK, T. a kol. *Smrt a umírání v náboženských tradicích současnosti*, s. 72–78.

Dále bývá součástí obřadu v kostele bohoslužba slova a obřad posledního rozloučení. V rámci bohoslužby slova se čtou tematicky odpovídající pasáže z Písma. Poslední rozloučení pak sestává z výkropu rakve svěcenou vodou, okuřování kadidlem a zpěvu na rozloučenou. Obvykle obřad v kostele trvá se mší zhruba tři čtvrtě hodiny až hodinu. V případě vypuštění mše se obřad zkrátí na dvacet až třicet minut. Pohřební obřad se zakončí na hřbitově uložením zemřelého do hrobu, kde se rovněž začíná krátkým proslovem a modlitbou.⁵⁶

Bezprostředně před spuštěním rakve do hrobu, případně během spouštění se může pronést vhodný citát z Písma a připojí se tato slova: „*Tělo našeho bratra (naší sestry) ukládáme do země, neboť člověk je prach a v prach se obrátí. Ale Kristus proměnil všechno: jako první z těch, kdo zemřeli, vstal z mrtvých, a vzkřísí nás... A proto odevzdejme našeho bratra (naší sestru) Kristu, aby mu (jí) dal svůj věčný pokoj a aby ho (ji) vzkřísil, až přijde den poslední.*“⁵⁷ Obřad uzavírá závěrečná modlitba a prosba: „*Odpočínutí věčné dej mu (jí), Pane, a světlo věčné ať mu (jí) svítí.*“ Účelem církevního pohřebního obřadu je nejen prokázání poslední služby zesnulému, ale i útěcha pozůstalých, posílení přítomných věřících ve velikonočním postoji. Obřad vede zpravidla kněz.⁵⁸

V případě kremace není v českém prostředí zvykem, aby se pohřební obřad konal při ukládání urny s popelem do hrobu, kolumbária, případně při rozptýlu popela. Koná se zpravidla pouze jeden hlavní pohřební obřad za přítomnosti těla zemřelého, tzn. ještě před kremací. Obřad se zpravidla uskutečňuje ve smuteční obřadní síni. Výjimečně je možné katolický pohřební obřad provést v kostele pouze za přítomnosti popela, v tomto případě má být urna s popelem uložena do rakve. Mše svatá se slouží pouze tehdy, koná-li se obřad v kostele.⁵⁹

U obou uvedených variant církevního pohřbu je na jeho konci dán prostor všem přítomným k vyjádření soustrasti nejbližším pozůstalým. Vyjádření soustrasti sestává

⁵⁶ Srov. NEŠPOROVÁ, O. *O smrti a pohřbívání*, s. 138–145.

⁵⁷ ADAM, A. *Liturgika: Křesťanská bohoslužba a její vývoj*. Praha: Vyšehrad, 2001. ISBN 80-7021-420-1, s. 315.

⁵⁸ Tamtéž, s. 315.

⁵⁹ Srov. NEŠPOROVÁ, O. *O smrti a pohřbívání*, s. 144.

z podání ruky a slovní kondolence. Část pozůstalých se poté odebere ke společné pohřební hostině.⁶⁰

4.2 Sekulární pohřební obřad

Vznik sekulárních pohřebních obřadů souvisí se zaváděním kremací na počátku 20. století. Jednalo se o náhradu církevních obřadů u osob, které například vystoupily z církve. Tento druh obřadu tvoří tzv. poslední rozloučení. Jedná se o obřad se zesnulým před kremací, případně obřad konaný v souvislosti s ukládáním zpopelněných ostatků. Pohřební obřad probíhá ve smuteční síni krematoria. Kázání kněze je zde nahrazeno proslovem, který tvoří dvě složky – obecná, obsahující úvahy týkající se života a smrti, a osobní, připomínající život zesnulého. Důraz se klade na život, smrt není prezentována jako definitivní konec. Připomíná se nekonečnost vesmíru, ve kterém nic neumírá, zatímco tělo smrtí hyne, duše smrt přežívá a splývá s duchem vesmíru. Rakev je vystavena na katafalku, v závěru obřadu zajíždí do podzemí nebo se před ní zatahuje opona. Tento druh obřadu má poměrně velkou účast pozůstalých. V porovnání s církevním obřadem trvá kratší dobu, zhruba půl hodiny. Zpravidla se koná pouze na jednom místě, tudíž odpadá pohřební průvod.⁶¹

Hlavní složkou pohřebního obřadu je hudba, repertoár vybírá objednatel pohřbu z nabídky pohřební služby. Nejčastěji se jedná o čtyři až pět skladeb. V proslovu řečník v hrubých rysech připomene osobu a život zesnulého – datum a místo narození, počet dětí, zaměstnání, záliby, případně zásluhy. Na závěr poděkuje příchozím, podle přání pozůstalých může i oznámit, že nejbližší přítomní upouští od projevů kondolence.⁶²

4.3 Pohřbení bez obřadu

Pohřbením bez obřadu rozumíme pohřbení mrtvého těla bez jakýchkoliv doprovodných pohřebních náboženských či sekulárních obřadů.⁶³ Tento způsob pohřbívání se v České republice rozšířil zejména v posledních dvou desetiletích,

⁶⁰ Srov. NEŠPOROVÁ, O. *O smrti a pohřbívání*, s. 144–145.

⁶¹ Tamtéž, s. 158–160.

⁶² Tamtéž, s. 168–170.

⁶³ Srov. ŠPATENKOVÁ, N et al.. *O posledních věcech člověka: Vybrané kapitoly z thanologie*. Praha: Galén, 2014. ISBN 978-80-7492-138-4, s. 221.

přičemž se předpokládá jeho větší rozšíření zejména ve větších městech.⁶⁴ Jedním z důvodů pro volbu této formy pohřbívání je vysoká míra sekularizace společnosti. Vliv samozřejmě mají i faktory ekonomické, psychologické a sociální. Za ekonomické lze považovat poměrně vysokou finanční náročnost pohřbu. K sociálním faktorům se řadí například sociální izolace zemřelého z důvodu jeho vysokého věku, špatných rodinných vztahů či prostého přání zesnulého být pohřben bez obřadu. Jako psychický faktor se uvádí značná psychická zátěž pozůstalých během pohřebního obřadu. Pohřbení bez obřadu je pak strategií, jak se vyhnout silným emocím. K dalším argumentům patří nespokojenost s podobou pohřebních obřadů, snaha o nezatěžování pozůstalých organizováním a výdaji za pohřební obřad a často i přesvědčení, že pohřební obřad je spíše určen zesnulému a pro pozůstalé není důležitý.⁶⁵

Pohřební obřady se nekonají také z důvodu, že část pozůstalých přestala vnímat uspořádání pohřebního obřadu jako povinnost vůči zemřelému i jeho společenskému okolí.⁶⁶ Uvedené faktory nepůsobí jednotlivě, ale společně a vzájemně se posilují.

4.4 Zastoupení jednotlivých typů pohřebních obřadů

Přesná data o zastoupení jednotlivých typů pohřebních obřadů v České republice jsou obtížně zjistitelná. Můžeme pouze vycházet ze statistik pohřebních služeb. Pohřbívání bez obřadu je rozšířenější především ve větších městech, v Praze potom tvoří zhruba polovinu všech pohřbů. Zajímavá je i souvislost mezi pohřby bez obřadu a ročním obdobím. V letním a vánočním období vzrůstá počet bezobřadových pohřbů, což může být dáno finanční situací blízkých pozůstalých a jejich výdaji spojenými např. s vánočními svátky či dovolenými. U pohřbů s obřadem pak převažuje podíl sekulárních obřadů, církevní obřad má zhruba každý pátý zesnulý. I v těchto případech je zřejmá lokální odlišnost. Zatímco v Praze nepřesahoval počet církevních obřadů desetinu z celkového počtu, na Vysočině měl církevní pohřeb více než každý druhý.⁶⁷

Z výzkumu Nešporové vyplývá, že preference typu pohřebního obřadu se v současné společnosti odvíjí od pohlaví, vzdělání, věku, náboženského vyznání, místa

⁶⁴ Srov. NEŠPOROVÁ, O. *O smrti a pohřbívání*, s. 184.

⁶⁵ Tamtéž, s. 202–210.

⁶⁶ Srov. NEŠPOROVÁ, O. Smrt, umírání a pohřební rituály v české společnosti ve 20. století. *Soudobé dějiny*, 2007, roč. 14, č.2–3, s. 378.

⁶⁷ Srov. NEŠPOROVÁ, O. *O smrti a pohřbívání*, s. 183–191.

bydliště a dalších faktorů. Z dat vyplynulo, že zhruba čtvrtina mužů i žen si přeje mít občanský pohřební obřad, pětina by zvolila obřad církevní. Ženy si oproti mužům přejí církevní obřad častěji, muži jsou nerozhodnější ohledně uspořádání vlastního pohřebního obřadu a více spoléhají na své bližní. Vyrovnaný stav mezi oběma pohlavími je v případě pohřbu bez obřadu, ten by volila téměř pětina populace. Skoro třetině dotazovaných nezáleželo na obřadu jejich vlastního pohřbu. Z hlediska vzdělání, věku a místa bydliště preferovali lidé s vysokoškolským vzděláním a obyvatelé větších měst sekulární pohřební obřady. Církevní pohřební obřad volili lidé se základním vzděláním, starší šedesáti let a lidé žijící na vesnicích.⁶⁸

⁶⁸ Srov. NEŠPOROVÁ, O. *O smrti a pohřbívání*, s. 172–183.

5 Způsoby pohřbívání

5.1. Inhumace

Nespálené tělo zemřelého je možné uložit buď do rakvového hrobu, nebo do hrobky. V případě hrobek dále rozlišujeme hrobky kaplové a hrobky podzemní.

Kaplové hrobky doznaly největšího rozmachu v 18. a 19. století, a to zejména na větších městských hřbitovech. Jednalo se o finančně nákladné stavby, proto byly doménou bohatých měšťanských rodin, průmyslníků a významných osobností. Součástí kaplové hrobky bývá pohřební komora umístěná pod podlahou kaple. Zpravidla se jedná o prostor sloužící k uložení více rakví. Některé kaplové hrobky nemají pohřební komoru pod podlahou, v těchto hrobkách se rakve ukládají do jejich zadní části. Takové hrobky již nejsou od druhé poloviny 20. století na hřbitovech budovány.⁶⁹

V současnosti se budují převážně hrobky podzemní. Ty jsou tvořeny podzemní pohřební komorou, do které je možno uložit dvě až čtyři rakve ve dvou patrech nad sebou.⁷⁰

Požadavky pro uložení ostatků zemřelého do země jsou upraveny zákonem o pohřebnictví, který stanovuje mimo jiné podmínky pro provozování pohřebních služeb, minimální rozměry a hloubku hrobu i minimální tlecí dobu, po kterou nesmí být pohřbeno do stejného hrobu.⁷¹

V České republice dosud neexistují multietnické hřbitovy, kde by bylo možné pohřbívát způsobem odpovídajícím požadavkům určitého etnika, například pohřbívání bez rakve. Problém může nastat i v případě nového pronájmu opuštěného hrobového místa, neboť někteří čeští hrobníci neukládají zetlelé lidské ostatky do jamky pod dno hrobu, ale po jejich exhumaci je uloží do společného hrobu nebo je předají ke zpopelnění. Tato praxe je v rozporu s požadavky například židovského náboženství.⁷²

⁶⁹ Srov. STEJSKAL, D; ŠEJVL, J a kol. *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2011. ISBN 978-80-7357-680-6, s. 82–83.

⁷⁰ Tamtéž, s. 94.

⁷¹ Zákon č. 256/2001Sb., o pohřebnictví a o změně některých zákonů, ve znění platném k 8. 12. 2015.

⁷² Srov. KOTRLÝ, T. *Standardy provozních služeb na veřejných pohřebištích/2*. [on-line]. 2008. [cit. 2016-02-19]. Dostupné na WWW: <<http://moderniobec.cz/standardy-provoznich-sluzeb-na-verejnych-pohrebistich-2/>>.

5.2 Kremace

Pohřeb žehem můžeme považovat za tradiční způsob nakládání s tělem zemřelého. Setkáváme se s ním již v mladší době kamenné, používal se i v průběhu celého pravěku. Od tohoto způsobu pohřbívání se v Evropě upustilo během prvních staletí středověku pod vlivem křesťanství, kdy byla kremace považována za pohanskou. Zájem o pohřbívání žehem se znovu začíná objevovat v 16. století, ve Francii v 18. století, v 19. století potom v Německu, v Itálii i v Anglii, kde v roce 1874 vznikla Společnost pro pohřby žehem. Žeh byl propagován jako moderní, hygienický, levný a praktický způsob pohřbívání. Zároveň symbolizoval kulturní boj proti tradici katolické církve, jeho úkolem bylo vysvobození těla z její moci. U nás byla 8. prosince 1899 založena Společnost pro spalování mrtvol, která mimo jiné usilovala o uzákonění pohřbu žehem. Rakousko-uherská monarchie však na svém území kremace nepovolila. Pohřeb žehem byl na našem území dovolen až v roce 1919.⁷³

Zpočátku církev zastávala odmítavý postoj k pohřbu žehem, který se proměnil až v roce 1963. Od tohoto data začal být součástí kremace církevní výkrop nebožtíka a spoluúčast duchovního při uložení urny, to však pouze za předpokladu, že kremace nebyla projevem proticírkevního postoje.⁷⁴

Kromě výše uvedených důvodů propagujících kremaci, patřilo mezi argumenty i zajištění společenské rovnosti zesnulých a také uvolnění prostoru, který zabíraly hřbitovy. Ke zdůvodnění kremace patřily i ekonomické důvody v porovnání s pohřbem do země a následnou údržbou hrobu.⁷⁵

První krematorium v Čechách bylo přes odpor církve i státu postaveno v Liberci. Se stavbou bylo započato v květnu 1915, dokončena byla následujícího roku. Jelikož státní zákony kremaci nepovolovaly, krematorium bylo zapečetěno a svůj provoz zahájilo teprve 31. října 1918. Jednalo se o první kremaci v Čechách. Do konce téhož roku zde bylo provedeno ještě 82 kremací. Oficiálně otevřeno bylo toto krematorium až v roce 1919.⁷⁶

⁷³ Srov. ŠPATENKOVÁ, N et al.. *O posledních věcech člověka*, s. 171–175.

⁷⁴ Srov. ADAM, A. *Liturgika*, s. 316.

⁷⁵ Srov. NEŠPOROVÁ, O. *O smrti a pohřbívání*, s. 117–119.

⁷⁶ Srov. NEŠPOR, Z. R.; NEŠPOROVÁ, O. V žáru lásky se život započal – v žáru ohně se končí, *Soudobé dějiny*, 2011, roč. 18, č. 4, s. 578.

V padesátých letech 20. století přebíral správu hřbitovů stát, který se snažil dostat pohřebnictví pod plánovanou kontrolu. Mezi šedesátými a osmdesátými lety 20. století bylo postaveno nejvíce krematorií a obřadních sálů. Důrazem na výstavbu obřadních sálů a krematorií docházelo k vyvíjení tlaku státu na obyvatelstvo, aby pohřby nebyly uskutečňovány v kostelech, ale v nově budovaných občanských stavbách.⁷⁷

V současnosti zůstává kremace preferovaným způsobem pohřbu, tvoří asi tři čtvrtiny všech pohřbů v České republice. Tento způsob je vyhledávaný především ve velkých městech, zatímco v menších městech a na venkově bývá situace odlišná v závislosti na podílu věřících v dané lokalitě. Česká republika zaujímá ve světovém žebříčku třetí místo v počtu krematorií na počet obyvatelstva.⁷⁸ Do roku 2000 bylo v České republice postaveno 27 krematorií, čímž se spolu s Japonskem řadíme k zemím s největším počtem pohřbů žehem.⁷⁹

⁷⁷ Srov. SVOBODOVÁ, M. *Krematorium v procesu sekularizace českých zemí 20. století: ideové, stavební a typologické proměny*. Praha: Artefactum, 2013. ISBN 978-80-86890-51-7, s. 122.

⁷⁸ Srov. ŠPATENKOVÁ, N et al.. *O posledních věcech člověka*, s. 175.

⁷⁹ Srov. SVOBODOVÁ, M. *Krematorium v procesu sekularizace českých zemí 20. století*, s. 147.

6 Proměny sekulárních pohřebních obřadů ve 20. století

Po první světové válce se postupně vytrácejí nábožensky zakotvené pohřební rituály, společnost odmítá otevřeně o smrti mluvit, vytěšňuje ji a tabuizuje.⁸⁰ Významnou změnou od počátku 20. století bylo rozšíření kremace, jako plnohodnotného způsobu pohřbu, které výrazně ovlivnilo podobu pohřebních obřadů v následujících letech. Rozšířily se nové, sekulární formy pohřebních ritů, přičemž v českém prostředí můžeme odlišit tři vývojová období sekulárních obřadů.⁸¹

6.1 První vývojové období sekulárních obřadů

První období vývoje sekulárních obřadů můžeme datovat od konce 19. století (v roce 1899 byla založena Společnost pro spalování mrtvol) do roku 1948. Pokud byl v tomto období součástí kremace sekulární obřad, což nebylo automatické, měl následující osnovu. Pohřeb se konal v obřadní síni krematoria a pohřební obřad byl označován jako „úmrtní slavnost“ za účelem zdůraznění své odlišnosti od náboženských pohřebních obřadů, které byly vnímané jako ponuré. Na katafalku byla vystavena rakev, u níž se pozůstalí symbolicky loučili se zesnulým. Součástí obřadu byl proslov, který se sestával jednak z obecných úvah o životě a smrti, ale rovněž připomínal osobnost a život zesnulého. Důraz byl kladen na život, smrt však nebyla prezentována jako definitivní konec života. Byly vyzdvihovány činy zesnulého, které pro ostatní vykonal.⁸²

6.2 Druhé vývojové období sekulárních obřadů

Druhé období vymezují roky 1948 a 1989 a s tímto časem spojený komunistický režim. Toto období je charakteristické mohutným rozšířením kremací a sekulárních pohřebních obřadů. Snahou tehdejšího režimu bylo oslabení vlivu církví a náboženství ve společnosti. Důraz byl kladen především na funkčnost obřadu, obřad měl odpovídat politickým záměrům vládnoucího režimu. Proslov měl kromě sociální funkce plnit i funkci výchovnou, tzn. měl především vyzdvihovat pracovní výsledky zesnulého.

⁸⁰ Srov. NEŠPOROVÁ, O. Smrt, umírání a pohřební rituály v české společnosti ve 20. století, s. 356.

⁸¹ Srov. NEŠPOROVÁ, O. Obřady loučení se zesnulými: Sekulární, náboženské nebo raději žádné pohřby? *Sociální studia*, 2011, roč. 8, č. 2, s. 59.

⁸² Tamtéž, s. 59.

I z tohoto důvodu byli řečníky zástupci pracovních kolektivů. Do pohřebního obřadu se zařazoval přednes poezie, živá hudba byla nahrazována hudbou reprodukovanou. Smrt byla vnímána jako absolutní konec, který mohla překonat pouze práce a činy mrtvého pro budoucí generace socialistické společnosti.⁸³

Občanský pohřební obřad byl oproti církevnímu kratší a jednodušší. Smutek byl považován za soukromou záležitost, pohřební hostiny byly považovány za zastaralé, přesto se převážně ve venkovském prostředí konaly.⁸⁴

Na rozdíl od tradiční společnosti, v níž péči o tělo zesnulého zajišťovala rodina a duchovní stránku pohřebního obřadu církev, od druhé poloviny 20. století byla tato péče přenesena na instituce. Organizaci pohřebních obřadů převzali pracovníci pohřebních služeb.⁸⁵

6.3 Třetí vývojové období sekulárních obřadů

Třetí období trvá od roku 1989 dosud. Pro něj je charakteristická přeměna dřívějších státních či městských pohřebních služeb na soukromé firmy. K převratným změnám v konání pohřebních obřadů v návaznosti na nový politický režim nedošlo, výjimkou je rozšíření pohřbívání bez obřadu.⁸⁶

V důsledku posunu hodnot a preferencí společnosti se postupně začalo praktikovat pohřbívání bez jakéhokoliv pohřebního obřadu. Na přelomu druhého a třetího tisíciletí podíl kremací bez obřadu tvořil třetinu. Pokud se nějaký obřad konal, byl velmi krátký a sestával převážně z poslechu reprodukované hudby.⁸⁷

Shrneme-li výše uvedené, můžeme konstatovat, že pohřební rituály a zvyky se v tradičních společnostech formovaly pod výrazným náboženským vlivem. Komunistický režim usiloval o oslabení náboženského vlivu. V současných moderních společnostech sice vycházejí pohřební rituály z náboženských tradic, ale pronikají do

⁸³ Srov. NEŠPOROVÁ, O. Obřady loučení se zesnulými, s. 60.

⁸⁴ Srov. NEŠPOROVÁ, O. Smrt, umírání a pohřební rituály v české společnosti ve 20. století, s. 373.

⁸⁵ Tamtéž, s. 362.

⁸⁶ Srov. NEŠPOROVÁ, O. Obřady loučení se zesnulými, s. 60–65.

⁸⁷ Srov. NEŠPOROVÁ, O. Smrt, umírání a pohřební rituály v české společnosti ve 20. století, s. 374.

nich nové prvky a obměny. Podíl sekulárních pohřebních obřadů tvoří v České republice více než polovinu.⁸⁸

⁸⁸ Srov. NEŠPOROVÁ, O. Smrt, umírání a pohřební rituály v české společnosti ve 20. století, s. 377–378.

7 Pohřební rituály vybraných etnických menšin v České republice

7.1 Pohřební rituály Romů

Romové tvoří poměrně značně početně zastoupenou menšinu v České republice. V minulosti byli Romové zvyklí umírat doma. U lůžka umírajícího se scházeli příbuzní a dlouze naříkali. Po jeho skonu bylo zvykem jej až do pohřbu nechat doma. Bděním u mrtvého jej pozůstali chránili před zlými duchy. Tento čas mohli vyplnit hraním karet, vyprávěním příběhů o mrtvém, nesmělo se však tancovat, zpívat a přiřukávat sklenicemi. Aby živí byli ochráněni před světem duchů, zakrývala se v domě zrcadla. Zemřela-li žena, byly jí odebrány šperky a rozpuštěny vlasy pro odpoutání duše od těla. Na oči byly nebožtíkovi kladeny mince, aby si nikoho nevzal sebou. Po omytí těla byla voda vylévána do míst, kudy nikdo nechodí. Nebožtík byl oblečen do svátečního obleku a uložen do otevřené rakve, umístěné uprostřed místnosti na dvou židlích. Šaty, ve kterých zemřel, byly spáleny, zakopány, nebo vloženy do rakve. Na nohou mu byly ponechávány pouze ponožky, pokud se však zemřelému nazouvaly boty, tak pouze bez tkaniček. Do rukou se vkládaly peníze, které bude zesnulý potřebovat na onom světě. Než nadešel čas pohřbu, nesmělo se v inkriminované místnosti vařit ani větrat. V den pohřbu se pozůstali shromáždili u rakve a poprosili nebožtíka o odpuštění. Romové mívají okázalé pohřby s důrazem na dodržování tradic. V současnosti drží rodina zemřelého smutek jeden rok. V této době se nesmí neblíží příbuzní účastnit žádných oslav či svateb. Po uplynutí oficiálního smutku se příbuzní sejdou u hrobu a na počest se napijí pálenky.⁸⁹

Romové i v současné době upřednostňují pohřeb do země, dodnes usilují o to, aby umírající skonal doma. Na rozdíl od dřívějších dob již umírajícího nevynáší z domu a nepokládají jej na zem. Pohřeb neorganizuje nejbližší příbuzný, ale vážená osoba z blízkého okruhu zemřelého. Charakteristickým znakem předcházejícím pohřbu je vartování. Vartování může mít u různých romských skupin odlišný průběh, společným znakem ale zůstává, že se většinou po tři dny schází příbuzní a známí zesnulého a loučí se s ním. Jelikož hygienické předpisy znemožňují mít mrtvého doma až do jeho pohřbu, osoba nebožtíka je zastoupena fotografií s černou páskou, u které hoří dvě svíčky. Další

⁸⁹ Srov. KOPTÍKOVÁ, J. *Umírání a smrt v romské kultuře*. [on-line]. 2013. [cit. 2015-12-2]. Dostupné na WWW: <<http://umirani.cz/clanky/umirani-a-smrt-v-romske-kulture>>.

změnou oproti minulosti, je zkracování doby, po kterou se vartuje. Tato doba může být omezena jen na noc před vlastním pohřbem. Vartování lze označit jako vyjádření pospolitosti, úcty zesnulému a podpory nejbližším pozůstalým. Pohřeb Romové chápou jako akt solidarity s pozůstalými, z tohoto důvodu se vyžaduje účast celého příbuzenstva. Vlastní spouštění do hrobu provází oplakávání, trhání vlasů, případně i omdlévání. Soustrast nejbližším pozůstalým se vyjadřuje neverbálně, kondolování není zvykem. Po pohřbu následuje smuteční hostina, jejíž součástí bývá krátký smuteční proslov, který pronáší starší vážený muž z blízkého okruhu zesnulého. Proslov zakončuje výzvou k uctění památky zesnulého minutou ticha, po které následuje přípitek s pronesením: „Ať mu dá Bůh lehkou zem!“⁹⁰

7.2 Pohřební rituály Vietnamců

Pokud zemře Vietnamec v České republice, jeho tělo je většinou zpopelněno. Urnu s popelem potom pozůstalí často posílají zpět do Vietnamu. S pohřebním obřadem souvisí řada rituálů. Tělo se zabalí do bílé látky a uloží do rakve. Na rozdíl od našeho zvyku zapalování svící, Vietnamci zapalují vonné tyčinky a místnost vyzdobí ovocem. Smuteční barvou je bílá. Pohřební obřad vede většinou nejstarší muž z rodiny.⁹¹

Porovnáme-li obě výše uvedená etnika z hlediska jejich asimilace, potom platí, že míra hřbitovní segregace závisí na době, po kterou určitá etnická skupina v České republice žije. V případě dlouhodobě usídlených Romů je míra segregace nižší. Naproti tomu u Vietnamců je patrná vyšší míra segregace a uzavřenosti, proto tato skupina pohřbívá častěji v místě své původní země. V případě cizích státních příslušníků musí provozovatel pohřebiště rovněž respektovat zákon o pohřebnictví a pozůstatky cizince nesmí pohřbít, dokud neobdrží souhlas příslušného státu s pohřbením na území České republiky. Lidské pozůstatky cizince lze poté pohřbít pouze do hrobu či hrobky pro možnost pozdější případné exhumace a pohřbení dle přání pozůstalých v České republice nebo převozu do zahraničí.⁹²

⁹⁰ Srov. STEJSKAL, D; ŠEJVL, J a kol. *Pohřbívání a hřbitovy*, s. 313–323.

⁹¹ Srov. LOSOVÁ, P. *Vietnamci asi neumírají*. [on-line]. 2008. [cit. 2016-02-19]. Dostupné na WWW: <http://decinsky.denik.cz/zpravy_region/vietnamci-asi-neumiraji20080723.html>.

⁹² Srov. KOTRLÝ, T. *Standardy provozních služeb na veřejných pohřebištích/2*. [on-line]. 2008. [cit. 2016-02-19]. Dostupné na WWW: <<http://moderniobec.cz/standardy-provoznich-sluzeb-na-verejnych-pohrebistich-2/>>.

8 Rituály a památka zesnulých

„Smrt je pouze koncem, teprve lidské vzpomínky vytvářejí naši identitu, osobní i skupinovou.“⁹³

8.1 Pomníčky obětím dopravních nehod

Pomníčky obětím dopravních nehod jsou poměrně novým fenoménem, k jehož četnějšímu rozšíření ve vyspělém světě došlo v devadesátých letech 20. století. Jako symboly zbytečné ztráty lidského života následkem dopravní nehody upozorňují na nevypočitatelnost smrti a slouží zároveň jako nový rituál truchlení. Pomníčky jsou ztvárněny nejčastěji křížem, případně kamenným náhrobkem, v jejichž blízkosti se nachází květy a svíčky. Přestože bývají tyto pomníčky budovány nejbližšími příbuznými většinou v rozporu s platnou legislativou a bez souhlasu vlastníka pozemku, tiše se tolerují a nedochází k jejich regulaci či cílené likvidaci.⁹⁴

I v minulosti byla místa násilné smrti či náhlých úmrtí označována umístěním tzv. smírčích křížů nebo křížových kamenů symbolizujících určitou kajícnost. Pomníčky na rozdíl od smírčích křížů nevyjadřují kajícnost, ale jsou symbolem smutku, nesmyslné ztráty života v pozemní dopravě.⁹⁵

8.2 Návštěvy hřbitovů

Při návštěvě hřbitova zpravidla člověka nejprve upoutá výrazný nápis, který zdobí vstupní portál. Tyto nápisy bývají velmi rozličné a zpravidla bývají koncipovány jako promluva mrtvých k živým připomínající kolemjdoucím marnost světskou, např. *„Co jste vy, byli jsme i my, co jsme my, budete i vy.“*⁹⁶

Dalším významným prvkem upoutávajícím pozornost návštěvníka bývá na našich hřbitovech symbol kříže. Kříž má být orientovaný směrem k západu, aby zesnulí

⁹³ ŠIKLOVÁ, J. *Vyhoštěná smrt*. Praha: Kalich, 2013. ISBN 978-80-7017-197-4, s. 102.

⁹⁴ Srov. NEŠPOROVÁ, O. Veřejná připomínka smrti – pomníčky u silnic obětím dopravních nehod. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, roč. 44, č. 1, s. 139–144.

⁹⁵ Tamtéž, s. 140.

⁹⁶ ŠORM, A. *Náhrobní nápisy*, 2. vyd. Týn nad Vltavou: Českomoravské akciové tiskařské a vydavatelské podniky, 1941. ISBN neuvedeno, s. 9–12.

pohlíželi k východu, odkud vzešlo světlo spásy. I kříže bývají často zdobeny nápisy, převážně citáty z Písma svatého.⁹⁷

Jednotlivé hroby a hrobky jsou připomínkou zániku jedinců i celých skupin, vyvolávají v nás vzpomínky, přičemž souvislost mezi osobním a kolektivním vzpomínáním, které zdůrazňuje význam smrti jiných lidí, tvoří spojnici mezi jedinci, skupinami a generacemi. Smrt nám umožňuje nejen zařadit se do kontinuity a navázat na ty, kteří již nežijí, ale také vytvořit pouto s následující generací. Z náhrobních nápisů můžeme zjistit informace o sociální hierarchii zemřelého, jeho povolání, víře atd.⁹⁸

K častým návštěvníkům hřbitova patří většinou nejstarší pozůstalí z rodiny zemřelého. K nepsaným povinnostem pozůstalých patří péče o hrob blízkého člověka. Právě tuto činnost většinou zajišťují nejstarší členové rodiny. Návštěva hřbitova za účelem údržby hrobu není však pouhou technickou záležitostí, vyvolává současně vzpomínky na zemřelého, oživuje emoce a nabízí prostor k pomyslné komunikaci živých s mrtvými. Frekvence návštěv hřbitova souvisí s blízkostí příbuzenského a osobního vztahu pozůstalého se zemřelým. Příbuzenské pouto hraje důležitou roli pro návštěvu hřbitova, návštěvy hrobů například kamarádů, nebo jiných osob, které nespojovalo s pozůstalým pokrevní příbuzenství, jsou mnohem méně časté.⁹⁹

8.3 Památka zesnulých

Svátek Památky zesnulých vznikl z podnětu opata řádu sv. Benedikta Odilona z francouzského kláštera Cluny v roce 998 a rychle se rozšířil do všech západních zemí. Slaví se každoročně 2. listopadu. Časově navazuje na svátek Všech svatých, který připadá na 1. listopad. K oběma svátkům se pojily obyčeje spojované se vzpomínkami na zemřelé, které vycházely z přesvědčení o návratu duchů předků ke svým blízkým v noci z prvního na druhý listopad. Tento čas byl určen k očištění a spasení duší, prostřednictvím mší a modliteb.¹⁰⁰

V současnosti je vzpomínání na zemřelé spojeno především s návštěvou hřbitova a úpravou hrobů, jejich výzdobou květinami a věnci. Věnce tvořící tradiční výzdobu

⁹⁷ ŠORM, A. *Náhrobní nápisy*, s. 21.

⁹⁸ Srov. ŠIKLOVÁ, J. *Vyhoštěná smrt*, s. 102–106.

⁹⁹ Srov. NEŠPOROVÁ, O. *O smrti a pohřbívání*, s. 239–243.

¹⁰⁰ Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 331–332.

hrobu – buď je lidé sami vyrábějí, nebo častěji kupují v květinářských stáncích. Dříve byly oblíbené koše s umělými chryzantémami, které se svrchu ještě pokrývaly igelitem, aby odolaly nepřízni listopadového počasí. Lidé rovněž zapalují na hrobech svíčky symbolizující věčné trvání a nápomoc návratu duší domů.¹⁰¹

Rozzářené hřbitovy, upravené hroby k svátku Památky zesnulých pro mnohé dosvědčují přetrvávající víru v posmrtný život, přímlovu za spásu duše zemřelých. Pro nevěřící mohou být prostým připomenutím generační sounáležitosti, vyjádřením lásky a úcty k blízkým.¹⁰²

8.4 Día de los Muertos

Jedná se o mexický svátek mrtvých, který je nazýván Día de los Muertos a patří k nejdůležitějším tamním slavnostem. Oslavy spočívají v obřadní výzdobě hřbitovů, kde poté místní pořádají hostiny, na hroby pokládají květiny, jídlo, alkohol, ale i oblečení nebo cigarety. Mexičané věří v návrat mrtvých duší, které se vrací, aby se setkaly se svými příbuznými.¹⁰³

V České republice již desátým rokem pořádá občanské sdružení Motus, nezisková nezávislá organizace, jejímž záměrem je propagovat a rozvíjet nové umělecké projekty, oslavy tohoto tradičního mexického svátku smrti. Oslava se uskutečňuje za podpory Městské části Prahy 7, Velvyslanectví Mexika v České republice a dalších aktérů v pražské Stromovce. Slavnost je členěna na dvě části, první část – Den všech svatých připadá na 1. listopadu, druhá část – Den věrných zesnulých se koná 2. listopadu. Na rozdíl od svátku Památky zesnulých je tato oslava naplněná radostí ze života.¹⁰⁴

Svátky a slavnosti jsou nepřehlédnutelným případem rituálů, ač mohou na první pohled připadat nezasvěcenému chaotické nebo dokonce bláznivé. Jejich jediným posláním a cílem je posílení pravidel a řádu, zvýšení odolnosti společnosti vůči

¹⁰¹ Srov. LANGHAMMEROVÁ, J. *Lidové zvyky: Výroční obyčeje z Čech a Moravy*. Praha: NLN, 2004. ISBN 80-7106-525-0, s. 229–230.

¹⁰² Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 340.

¹⁰³ Srov. VONDRUŠKOVÁ, A. *Rodinné svátky a oslavy*. Praha: Albatros, 2010. ISBN 978-80-00-02318-2, s. 307.

¹⁰⁴ Srov. KOHÁKOVÁ, M. *Den mrtvých – dia de los muertos*. [on-line]. 2013. [cit. 2015-11-1]. Dostupné na WWW: <<http://www.pragueout.cz/mesto/articles/den-mrtvych-dia-de-los-muertos>>.

skutečným a nebezpečným změnám. Také jsou jakýmsi pečlivě organizovaným a kontrolovaným šokem majícím za úkol obrnit společnost vůči šokům reálným.¹⁰⁵

8.5 Zapalme svíčku

Další zajímavou aktivitou, která pronikla i do České republiky, je akce Zapalme svíčku. Díky této akci lidé společně vzpomínají na děti, které zemřely v jakémkoliv věku, vlivem jakékoli příčiny. Akce se poprvé uskutečnila v roce 1997 ve Spojených státech a posléze se rozšířila do dalších zemí. V rámci Světového dne památky zesnulých dětí, který je připomínán druhou nedělí v prosinci, zapalují lidé v 19 hodin místních časů svíčky symbolizující virtuální vlnu světla po celé zeměkouli.¹⁰⁶

Díky vzpomínkovým rituálům nejen vzpomínáme, ale poznáváme také sebe samotné. Vzpomínkové rituály se neomezují pouze na oficiální a slavnostní chvíle, často probíhají beze slov a o samotě.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Srov. KELLER, J. *Nejistota a důvěr aneb k čemu je modernitě dobrá tradice*. Praha: Slon, 2009. ISBN 978-80-7419-002-5, s. 150–153.

¹⁰⁶ Srov. ŠPATENKOVÁ, N. *Poradenství pro pozůstalé: principy, proces, metody*. 2. aktualiz. vyd. Praha: Grada Publishing, 2013. ISBN 978-80-247-3736-2, s. 137.

¹⁰⁷ Srov. FULGHUM, R. *Od začátku do konce: naše životní rituály*. Praha: Argo, 1995. OSBN 80-85794-44-6, s. 43.

9 Význam pohřebních rituálů v sekularizované společnosti

„Člověk je třikrát divný na světě: když se narodí, když se žení a když umírá.“¹⁰⁸

9.1 Biologická funkce pohřebního obřadu

Biologická funkce pohřebního obřadu je spojena především se starostí o tělo zemřelého. V tomto ohledu dochází v druhé polovině 20. století k zásadním proměnám. Smrt přichází v pokročilejším věku, z domácího prostředí se přesouvá do lékařských institucí, péče o zesnulé je do značné míry institucionalizována. Zatímco v tradiční společnosti byla péče o tělo zesnulého záležitostí rodiny, pohřební obřad zprostředkovávala církev prostřednictvím kněze či faráře a zemřelý byl ukládán do posvěcené půdy hřbitova, v sekulární společnosti je tento problém složitější, neboť se nabízí více alternativ, jak naložit s tělesnými ostatky. Významnou změnou v tomto ohledu bylo zavedení kremace jako plnohodnotného způsobu pohřbu na počátku 20. století a její masovější rozšíření po druhé světové válce. Zároveň dochází k přesunu odpovědnosti za náležité zaopatření mrtvého těla a organizaci pohřbu z rodiny na pracovníky pohřebních služeb. Následkem této tendence v některých zemích úměrně poklesla angažovanost duchovních při provádění pohřebních obřadů. V současnosti se rozvíjí nové trendy v pohřbívání, například ve Velké Británii se s ohledem na ekologické cítění zemřelých i pozůstalých zakládají lesní pohřebiště. Ostatky zemřelého jsou uloženy v klidné lokalitě plné zeleně, místo kamenného náhrobku je u těla zesnulého zasazen strom či keř, z dotyčného území se tak stává lesopark umožňující příjemný pobyt lidem i zvířatům.¹⁰⁹

Další alternativou v některých případech úmrtí je možnost darovat tělesné orgány k transplantaci do těla jiného člověka a tím přispět k záchraně lidského života. V tomto případě se musí zacházet s tělem zemřelého s náležitou úctou a provést všechny úkony, aby bylo tělo zemřelého upraveno do původní podoby. Podmínky, za

¹⁰⁸ FROLEC, V. *Prostá krása: Deset kapitol o lidové kultuře v Čechách a na Moravě*. Praha: Vyšehrad, 1984. ISBN neuvedeno, s. 233.

¹⁰⁹ Srov. NEŠPOROVÁ, O. Smrt, umírání a pohřební rituály v české společnosti ve 20. století, s. 361–366.

kterých je možné darovat tělesné orgány, upravuje zákon č. 285/2002 Sb., v platném znění.¹¹⁰

V důsledku výše uvedených změn a sekularizaci společnosti zanikly některé tradiční pohřební rituály. Dnes se již neumírá doma, důsledkem institucionalizované péče o zemřelé zanikl zvyk otevírání oken pro rychlé opuštění duše, hlídání těla zesnulého, oznamování úmrtí domácím zvířatům atd. Nábožensky smýšlející člověk věřil, že smrtí život definitivně nekončí, v jeho představách následoval po smrti pobyt v očistci, vzkříšení a věčný život na nebi. Jeho tělo proto muselo být uloženo do země, aby nebyla ohrožena naděje na vzkříšení. I toto přesvědčení se v sekularizované společnosti považuje za překonané.¹¹¹

9.2 Sociální funkce pohřebního obřadu

Pohřební obřad plní stabilizační funkci, jejímž prostřednictvím jsou pozůstalí provázeni problematickým obdobím změny svého společenského statusu. Pohřební obřad zajišťuje oddělení starého statusu a přiřazení nového, zároveň dává pozůstalým prostor, aby si tuto změnu uvědomili, uznali ji, případně aby přehodnotili a uspořádali vzájemné vztahy s ostatními rodinnými příslušníky, kteří se společně s nimi vyrovnávají se ztrátou blízkého člověka. Tato funkce podporuje vědomí sounáležitosti se společenstvím.¹¹²

Sociální funkce pohřebního obřadu spočívá v uvedení pozůstalých do nové sociální role, umožňuje jim přijímat sociální oporu a pomoc. Zhruba od poloviny 20. století docházelo k přesunu umírání z domovů do nemocnic, což mělo za následek sociální izolaci umírajícího v jeho posledních dnech. Lidé neumírali obklopeni svými blízkými, častěji prožívali své poslední dny o samotě. I veřejné projevy emocí bylo eliminováno, smutek byl vyjadřován spíše v soukromí. Smrt byla tabuizována, umírající byli odsouváni do pozadí společenského života, mimo zraky živých. Významnou úlohu při vytěsňování smrti měla vysoká míra sekularizace české společnosti. Toto vzdalování se duchovnímu rozměru života přineslo pokles frekvence tradičních pohřebních rituálů

¹¹⁰ Zákon č. 285/2002 Sb., o darování, odběrech a transplantacích tkání a orgánů a o změně některých zákonů (transplantační zákon), ve znění platném k 15.2.2016.

¹¹¹ Srov. NEŠPOROVÁ, O. Smrt, umírání a pohřební rituály v české společnosti ve 20. století, s. 369.

¹¹² Srov. KARLOVÁ, J. *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2013. ISBN 978-80-7465-076-5, s. 126.

a jejich nahrazování rituály občanskými. Za důležitý aspekt lze považovat i úpadek zažitých náboženských tradic, o což programově usiloval komunistický režim. Truchlení se tak stalo privatizovanou a individualizovanou záležitostí. Ke konci 20. století přestala být smrt společensky tabuizovaným tématem, změny, které se udály, již však nešlo vrátit. Společensky akceptovaný je nárůst pohřbů bez obřadu. Pozůstalí se tak loučí se zesnulým zcela individuálně, podle vlastních představ.¹¹³

„V české společnosti se tak v některých případech podařilo úplně zrušit jeden ze čtyř nejdůležitějších přechodových rituálů, jehož základní charakteristikou doposud byl kolektivní charakter. Během pohřebního obřadu se totiž symbolicky propojovaly dva (kolektivní) světy – svět mrtvých (předků) a svět živých (pozůstalých).“¹¹⁴

Další příčinou, která má vliv na snížení či zrušení pohřebních obřadů jsou společenské změny, kvůli nimž dochází k oslabení sociální soudržnosti, tradiční kolektivní rituály ustupují jiným, kterých se však účastní většinou pouze úzký okruh rodiny a nejbližších přátel.¹¹⁵

Jak jsem uvedl výše, sociální funkce pohřebního obřadu umožňuje přijímat pozůstalým sociální oporu a pomoc. Problematická zůstává v tomto ohledu skutečnost, že se v dnešní době zpravidla nijak nezvýrazňuje smuteční stav pozůstalého oblečením. Černá barva již není symbolem zármutku, v černém oblečení běžně chodí lidé, kteří žádný smutek neprožívají. To ztěžuje orientaci pro ohleduplné chování vůči těm, kteří smutek v souvislosti s úmrtím blízkého člověka skutečně prožívají.¹¹⁶

9.3 Psychologická funkce pohřebního obřadu

Z hlediska psychologické funkce pohřebního obřadu jsou pozůstalí konfrontováni s realitou smrti, rituály jim umožňují ventilovat zármutek a sdílet vzpomínky na zesnulého.¹¹⁷

Účelem pohřebních rituálů je symbolicky vyvážit šok změny, pomoci k udržení identity toho, kdo závažnou změnou prochází, a usnadnit přechod zemřelému do onoho

¹¹³ Srov. NEŠPOROVÁ, O. Smrt, umírání a pohřební rituály v české společnosti ve 20. století, s. 357–368.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 369.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 376.

¹¹⁶ Srov. STEJSKAL, D; ŠEJVL, J a kol. *Pohřbívání a hřbitovy*, s. 247.

¹¹⁷ Srov. ŠPATENKOVÁ, N et al.. *O posledních věcech člověka*, s. 166.

světa. Člověk v sekularizované společnosti potřebuje rituály i přesto, že není nábožensky založen. Umožňují mu semknutí se s druhými lidmi, s jejich pomocí zvládat své potlačené úzkosti plynoucí z vědomí konečnosti jeho fyzického života. Jejich provozováním se upevňuje pocit sounáležitosti k širšímu celku. Bez konání rituálů je v současné individualistické společnosti člověk ponechán v osamocení se svými pochybnostmi, obavami a úzkostmi.¹¹⁸

Pohřební rituál pomáhá pozůstalým lépe akceptovat realitu smrti blízké osoby. Aby mohl mít pozitivní psychologický účinek, je důležité, aby se nekonal příliš brzy po úmrtí, kdy jsou pozůstalí ještě ve fázi šoku. Jako optimální doba pro pohřeb se uvádí obvykle pět až šest dní po úmrtí. Prostřednictvím pohřebního rituálu začne být ztráta chápána jako realita a teprve poté může začít fáze truchlení.¹¹⁹

9.4 Kulturní aspekty pohřebního obřadu

Život člověka je vyplněn množstvím událostí, některé z nich v něm zanechají hlubokou stopu, jiné se jej dotknou jen povrchně a určité, např. smrt blízkého, z jeho paměti nevymizí do konce života. Člověk, jako tvor společenský vědomě i nevědomě podléhá kulturním vlivům doby a společenského prostředí, ve kterém žije. V minulosti předávala starší generace své životní zkušenosti a rituály generaci mladší, zatímco v dnešní postmoderní společnosti mnohdy nemají mladí zájem učit se z životní moudrosti, zvyků a obyčejů starších, naopak starší se učí od mladších. To je podle mého názoru také jeden z aspektů, proč pohřební rituály postupně mizí.¹²⁰

V sekularizované společnosti na jedné straně klesá frekvence tradičních církevních pohřbů, naproti tomu se musí společnost vypořádávat s novými vlivy, které přináší globalizace, migrace, současná různorodost náboženských vyznání. Vystávají proto nové otázky týkající se zřizování a podoby hřbitovů, které by byly otevřené pro všechny národnosti, respektovaly by odlišnosti jednotlivých náboženství a kultur z hlediska jejich požadavků na podobu pohřebních obřadů a pohřebních rituálů.¹²¹

¹¹⁸ Srov. KELLER, J. *Nedomyšlená společnost*, s. 66–68.

¹¹⁹ Srov. ŠPATENKOVÁ, N et al.. *O posledních věcech člověka*, s. 167–169.

¹²⁰ FROLEC, V. *Prostá krása*, s. 233.

¹²¹ Srov. KOTRLÝ, T. *Standardy provozních služeb na veřejných pohřebištích/2*. [on-line]. 2008. [cit. 2016-02-19]. Dostupné na WWW: <<http://moderniobec.cz/standardy-provoznich-sluzeb-na-verejnych-pohrebistich-2/>>.

ZÁVĚR

„Rituál je v úpadku, bezpečí starých forem zmizelo, životní řád a životní sloh je oslaben.“¹²²

Cílem bakalářské práce bylo srovnat význam pohřebních rituálů pro archaického člověka, pro člověka žijícího v tradiční kultuře a v současné době, utřídit jednotlivé vlivy, které ovlivňovaly postoje k pohřebním rituálům, a to se zaměřením na naše území.

Lze konstatovat, že pohřební rituál je zvláštní formou rituálu umožňující vypořádat se se smrtí zemřelého, někdy také bývá označován jako poslední dar zemřelému, kterým mu pozůstalí projevují svou úctu a doprovází jej na jeho poslední cestě. Zároveň je v rámci tohoto rituálu možné poskytnout útěchu pozůstalým a sdílení zármutku. Pohřební rituál plní biologické, sociální, psychologické, kulturní a další funkce. Biologická funkce je spojena s péčí o tělo zemřelého. Sociální funkce spočívá v uvedení pozůstalých do nové sociální role. Z psychologického hlediska pohřeb vytváří prostor pro vyjádření zármutku a sdílení vzpomínek na zemřelého.¹²³

V tradiční společnosti byl pohřební rituál důležitý pro vědomí společenské sounáležitosti a soudržnosti rodiny i obce. Pohřeb byl chápán jako poslední služba zemřelému, příležitost k poslednímu hodnocení nebožtíkova života.¹²⁴

Vznik sekulárních pohřebních obřadů souvisí se zaváděním kremace na počátku 20. století. Dochází k rozšíření nových forem sekulárních pohřebních rituálů. Dalším významným aspektem majícím vliv na podobu pohřebního rituálu byla zkušenost lidstva se dvěma světovými válkami, koncentračními tábory... Po první světové válce se náboženské smuteční rituály postupně vytrácejí.¹²⁵

Po hrůzách světových válek nastupuje komunistický režim, který se zasazuje o oslabení vlivu církví a náboženství ve společnosti. Prosazovány jsou sekulární pohřební obřady s důrazem především na jejich funkčnost a politické záměry vládnoucího režimu. Smrt je vnímána jako absolutní konec, který může překonat pouze

¹²² ŘÍČAN, P. *Cesta životem*. 2. vyd. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-124-7, s. 375.

¹²³ Srov. ŠPATENKOVÁ, N et al.. *O posledních věcech člověka*, s. 165–166.

¹²⁴ Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 262.

¹²⁵ Srov. NEŠPOROVÁ, O. Smrt, umírání a pohřební rituály v české společnosti ve 20. století, 356–364.

práce a činy mrtvého pro budoucí generace socialistické společnosti.¹²⁶ Rozvoj vědy, techniky a ekonomiky 20. století ovlivňuje životní styl člověka, který je více orientován na konzum a zábavu než na otázky týkající smrti a naděje v posmrtný život.

Moderní společnost se vyznačuje tendencí vytlačování smrti na okraj vědomí společnosti, smrt se stává společenským tabu. Následkem toho se posiluje strach ze smrti. Dochází k oslabení důrazu na pohřební rituály, ačkoliv právě prostřednictvím pohřebního rituálu se každá kultura snadněji vypořádávala se smrtí a uklidňovala umírající i pozůstalé.¹²⁷

V současné sekularizované společnosti je smrt především záležitostí institucí. Většina lidí umírá v nemocnicích nebo v ústavech. Neumíme se smrtí zacházet, nepovažujeme ji za normální zakončení života. Pokud umíráme v přirozeném prostředí domova, stejně bližní ještě zavolají záchranku a „předají“ nás instituci. Po smrti se nás pak ujímají cizí lidé. Přestože jsme zvyklí dívat se na smrt ve sdělovacích prostředcích, kde tvoří součást téměř každého zpravodajství, málokdo viděl mrtvého člověka na vlastní oči. Obraz toho, že by se měl člověk zesnulého dotknout, či o něj dokonce pečovat, bývá nepředstavitelný. Smrt nepovažujeme za přirozené vyústění života, ale za pohromu, selhání medicíny, umíráme „na něco“.¹²⁸

Přestože dějinné události 20. století systematicky potlačovaly tradiční křesťanské církevní pohřební rituály, zcela potlačit se je nikdy nepodařilo. Církevní pohřební rituály neztratily svůj význam a podobu ani v sekularizované společnosti.

Naproti tomu podoba sekulárních pohřebních obřadů od devadesátých let minulého století doznává proměn. Pohřební obřady směřují k personalizaci, vzrůstá poptávka po obřadech, které by respektovaly individualitu zesnulého a specifická přání pozůstalých. Tyto potřeby však naráží na neochotu pohřebních služeb přizpůsobit se aktuálním potřebám a vnášet invence do pohřebních rituálů. Uvedená situace je jedním z důvodů nárůstu počtu pohřbů bez obřadu. Pozůstalí se loučí se zesnulým individuálně, každý způsobem, který považuje za nejvhodnější. Tradiční pohřební rituály, typické

¹²⁶ Srov. NEŠPOROVÁ, O. *Obřady loučení se zesnulými*, s. 60.

¹²⁷ Srov. LUTOVSKÝ, M. *Hroby předků*, s. 73.

¹²⁸ Srov. FULGHUM, R. *Od začátku do konce*, s 143–144.

svou kolektivní funkcí, ustupují. Rozloučení se zesnulým se účastní většinou jen rodinní příslušníci a nejbližší přátelé.¹²⁹

„Rituál je v úpadku, bezpečí starých forem zmizelo, životní řád a životní sloh je oslaben. Lidé si musí v mnohém hledat svou cestu sami, jednat podle svého úsudku – nebo podle povrchní konvence, jež neodpovídá jejich hlubším psychickým potřebám a sklonům.“¹³⁰

S ohledem na rozsáhlost tématu nemohla tato práce zcela pokrýt všechny aspekty vztahující se k pohřebním rituálům, věřím však, že může posloužit jako základ pro další studium v této oblasti. Domnívám se také, že v naší současné multikulturní společnosti nejsou dosud podrobněji zmapované potřeby různých etnických a náboženských menšin z hlediska pohřebních rituálů a jejich slučitelnosti se způsoby pohřbívání zakotvenými v českém právním řádu. V případě pohřebních rituálů Vietnamců jsem se ve své práci potýkal s nedostatkem literatury, což je možná zapříčiněno uzavřeností této komunity či faktem, že pokud mají možnost, odlétají zemřít zpět do své vlasti. Předpokládám však, že v budoucnu vyvstane potřeba upravit pohřební obřady i specifickým kulturním požadavkům minoritních skupin žijících a umírajících v České republice. Možnosti dalšího zkoumání jsou proto v této oblasti rozsáhlé a velmi potřebné.

„Od začátku do konce nám životní rituály utváří každou hodinu, den, rok. Podle rituálů žijeme všichni: rituály jsou obrazce smysluplných činů, které neustále opakujeme.“¹³¹

¹²⁹ Srov. NEŠPOROVÁ, O. Smrt, umírání a pohřební rituály v české společnosti ve 20. století, 365–369.

¹³⁰ ŘÍČAN, P. *Cesta životem*, s. 375.

¹³¹ FULGHUM, R. *Od začátku do konce*, s. 5.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

- ADAM, A. *Liturgika: Křesťanská bohoslužba a její vývoj*. Praha: Vyšehrad, 2001. ISBN 80-7021-420-1.
- ALAN, J. *Etapy života očima sociologie*. Praha: Panorama, 1989. ISBN 80-7038-044-6.
- ARIÉS, P. *Dějiny smrti II*. Praha: Argo, 2000. ISBN 80-7203-293-3.
- BERANOVÁ, M. *Slované*. Praha: Panorama, 1988. ISBN 80-7277-022-5.
- BUDIL, I. *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Praha: Triton, 1992. ISBN 80-900904-5-1.
- DAVIES, D. J. *Stručné dějiny smrti*. Praha: Volvox Globator, 2007. ISBN 978-80-7207-628-4.
- ELIADE, M. *Iniciace, rituály, tajné společnosti: Mystická zrození*. Brno: Computer Press, 2004. ISBN 80-722-6901-1.
- ERIKSEN, T. H. *Sociální a kulturní antropologie*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-465-6.
- FROLEC, V. *Prostá krása: Deset kapitol o lidové kultuře v Čechách a na Moravě*. Praha: Vyšehrad, 1984. ISBN neuvedeno.
- FULGHUM, R. *Od začátku do konce: naše životní rituály*. Praha: Argo, 1995. ISBN 80-85794-44-6.
- GENNEP, V. A. *Přechodové rituály: Systematické studium rituálů*. Praha: NLN, 1997. ISBN 80-7106-178-6.
- HARTL, P. *Stručný psychologický slovník*. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-803-1.
- KARLOVÁ, J. *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2013. ISBN 978-80-7465-076-5.
- KELLER, J. *Nedomyšlená společnost*. 4. vyd. Brno: Doplněk, 2003. ISBN 80-7239-091-0.
- KELLER, J. *Nejistota a důvěra aneb k čemu je modernitě dobrá tradice*. Praha: Slon, 2009. ISBN 978-80-7419-002-5.
- KELLER, J. *Úvod do sociologie*. 4. vyd. Praha: Slon, 1997. ISBN 80-85850-25-7.

- KERRIGAN, M. *Historie smrti: Pohřební zvyky a smuteční obřady od starověku do současnosti*. Praha: Deus, 2008. ISBN 978-80-87087-55-8.
- KRÁLÍKOVÁ, M. *Pohřební ritus 16. – 18. století na území střední Evropy*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2007. ISBN 978-80-7204-566-2
- LANGHAMMEROVÁ, J. *Lidové zvyky: Výroční obyčeje z Čech a Moravy*. Praha: NLN, 2004. ISBN 80-7106-525-0.
- LUTOVSKÝ, M. *Hroby předků: Sonda do života a smrti dávných Slovanů*. Praha: Academia, 1996. ISBN 80-200-0567-6.
- MARXOVÁ, H. *Svět mýtů: mýty všech dob a národů*. Praha: Volvox Globator, 2002. ISBN 80-7207-461-X.
- MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*. 2. vyd. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-368-0.
- NAHODIL, O.; ROBEK, A. *České lidové pověry*. Praha: Orbis, 1959. ISBN neuvedeno.
- NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004. ISBN 80-7021-397-3.
- NEŠPOROVÁ, O. Obřady loučení se zesnulými: Sekulární, náboženské nebo raději žádné pohřby? *Sociální studia*, 2011, roč. 8, č. 2, s. 57-85.
- NEŠPOROVÁ, O. *O smrti a pohřbívání*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013, ISBN 978-80-7325-320-2.
- NEŠPOROVÁ, O. Smrt, umírání a pohřební rituály v české společnosti ve 20. století. *Soudobé dějiny*, 2007, roč. 14, č. 2-3, s. 354 – 378.
- NEŠPOROVÁ, O. Veřejná připomínka smrti – pomníčky u silnic obětem dopravních nehod. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, roč. 44, č. 1, s. 139-144.
- NEŠPOR, Z. R.; NEŠPOROVÁ, O. V žáru lásky se život započal – v žáru ohně se končí. *Soudobé dějiny*, 2011, roč. 18, č. 4, s. 563 – 602.
- ONDRAČKA, L.; KROPÁČEK, L.; HALÍK, T. a kol. *Smrt a umírání v náboženských tradicích současnosti*. Praha: Cesta domů, 2010. ISBN 978-80-904516-3-6.
- PAVLINCOVÁ, H. et al. *Slovník judaismus, křesťanství, islám*. Praha: Mladá fronta, 1994. ISBN 80-204-0440-6.

- ŘÍČAN, P. *Cesta životem*. 2. vyd. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-124-7
- STEJSKAL, S; ŠEJVL, J a kol. *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2011. ISBN 978-80-7357-680-6.
- SVOBODOVÁ, M. *Krematorium v procesu sekularizace českých zemí 20. století: ideové, stavební a typologické proměny*. Praha: Artefactum, 2013. ISBN 978-80-86890-51-7.
- ŠIKLOVÁ, J. *Vyhoštěná smrt*. Praha: Kalich, 2013. ISBN 978-80-7017-197-4.
- ŠORM, A. *Náhrobní nápisy*. 2. vyd. Týn nad Vltavou: Českomoravské akciové tiskařské a vydavatelské podniky, 1941. ISBN neuvedeno.
- ŠPATENKOVÁ, N. et al. *O posledních věcech člověka: Vybrané kapitoly z thanologie*. Praha: Galén, 2014. ISBN 978-80-7492-138-4.
- ŠPATENKOVÁ, N. *Poradenství pro pozůstalé: principy, proces, metody*. 2. aktualiz. vyd. Praha: Grada Publishing, 2013. ISBN 978-80-247-3736-2.
- UNGER, J. *Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy*. Brno: Nauma, 2006. ISBN 80-86258-59-9.
- VONDRUŠKOVÁ, A. *Rodinné svátky a oslavy*. Praha: Albatros, 2010. ISBN 978-80-00-02318-2.
- WATS, W. A. *Mýtus a rituál v křesťanství*. Praha: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1995. ISBN 80-85880-09-1.

Internetové zdroje:

- KOHÁKOVÁ, M. *Den mrtvých – dia de los muertos*. [on-line]. 2013. [cit. 2015-11-1]. Dostupné na WWW: <<http://www.pragueout.cz/mesto/articles/den-mrtvych-dia-de-los-muertos>>.
- KOPTÍKOVÁ, J. *Umírání a smrt v romské kultuře*. [on-line]. 2013. [cit. 2015-12-2]. Dostupné na WWW: <<http://umirani.cz/clanky/umirani-a-smrt-v-romske-kulture>>.
- KOTRLÝ, T. *Standardy provozních služeb na veřejných pohřebištích/2*. [on-line]. 2008. [cit. 2016-02-19]. Dostupné na WWW: <<http://moderniobec.cz/standardy-provoznich-sluzeb-na-verejnych-pohrebistich-2/>>.

LOSOVÁ, P. *Vietnamci asi neumírají*. [on-line]. 2008. [cit. 2016-02-19]. Dostupné na WWW: <http://decinsky.denik.cz/zpravy_region/vietnamci-asi-neumiraji20080723.html>.

SOKOL, P. *Trest, strach a neúcta: Pohřební ritus odsouzců*. [on-line]. 2008. [cit. 2015-12-7]. Dostupné na WWW: <<http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2008/3trest-strach-a-neucta/>>.

Legislativní dokumenty:

Zákon č. 256/2001Sb., o pohřebnictví a o změně některých zákonů, ve znění platném k 8. 12. 2015.

Zákon č. 285/2002 Sb., o darování, odběrech a transplantacích tkání a orgánů a o změně některých zákonů (transplantační zákon), ve znění platném k 15. 2. 2016.

ABSTRAKT

MACHÁČEK, S. *Význam pohřebních rituálů v sekularizované společnosti*. České Budějovice, 2016. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra teologických věd. Vedoucí práce ThLic. M. Vlčková, Th.D.

Klíčová slova: rituál, pohřební rituál, pohřeb, pohřbívání, obřad, hroby

Práce se zabývá významem pohřebních rituálů v sekularizované společnosti, přibližuje význam pohřebních rituálů v archaických a tradičních kulturách a v současné době. V první kapitole jsou vymezeny základní pojmy – rituál a pohřební rituál, z nichž práce vychází. Dále je pozornost věnována historii pohřbívání na našem území a podobě pohřebních rituálů v české lidové tradici včetně zvláštností ve způsobu pohřbívání v minulosti. Na historii pohřbívání a pohřebních rituálů navazuje popis typů pohřebních obřadů v současnosti a způsobů pohřbívání. Následuje přiblížení proměn sekulárních pohřebních obřadů ve 20. století a pohřební rituály vybraných etnických menšin v České republice. Předposlední kapitola pojednává o rituálech a památce zesnulých. Práce je zakončena kapitolou věnovanou významu pohřebních rituálů v sekularizované společnosti.

ABSTRACT

The role of funeral rituals in secular society.

Keywords: ritual, ritual burial, funeral, burial, ceremony, graves

The thesis discusses the importance of funeral rituals in a secularized society, enlightens the importance of funeral rituals in archaic and traditional cultures and in present time. In the first chapter the basic concepts are defined - ritual and funerary ritual, on which the work is based. Further attention is paid to the history of burying within our territory and the form of funerary rituals in Czech folk tradition, including peculiarities in the way of burying in the past. The history of burial and funeral rituals is followed by a description of funerary rite types and burial methods in the present. Then the thesis details the changes of approach in the secular funeral rites in the 20th century and the funeral rites of selected ethnic minorities in the Czech Republic. The penultimate chapter deals with the rituals and monuments of the deceased. The thesis is concluded with a chapter on the importance of funeral rites in a secularized society.